

Rasa Pārpuce

VĒSTURES KRĀTUVES DARBĪBA OTRĀ PASAULES KARA GADOS (VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ)

Vēstures krātuve darbojās no 1942. gada marta līdz 1944. gada rudenim – kā Latvijas vēstures institūta (LVI) darba turpinātāja jeb aizstājēja.¹ Otrā pasaules kara laikā nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas pārvalde slēdza institūtu un tā vietā izveidoja minēto krātuvi, kuras darbība uzskatāma par vienu no institūta vēstures posmiem, kaut arī formāli krātuve tika veidota kā jauna institūcija. Tāpat krātuvei bija citāda pakļautība nekā tās priekšgājējam: institūts bija Latvijas Universitātes struktūrā, savukārt Vēstures krātuve oficiāli skaitījās Valsts arhīva (Rīgā) sastāvā.

Vēstures krātuves darbība vēstures literatūrā ir maz pieminēta. Vēsturnieks Indulis Ronis apskatā par LVI dažādos laikos skar arī Otrā pasaules kara posmu.² Viņš kā galveno krātuves uzdevumu min bibliogrāfijas kartotēku sastādīšanu. Krātuves pastāvēšanu un darbību atzīmē arī LVI vadītājs Guntis Zemītis savā apskatā par LVI vēsturi.³ 1993. gadā Jānis Tāļivaldis Zemzaris (1902–1996, līdz 1936. gadam – Zommers), kurš bija viens no krātuves darbiniekiem, publicēja nelielu atmiņu stāstījumu, kurā galvenokārt pievēršas institūta bibliotēkas un rokrakstu materiālu sargāšanai kara laikā, tāpat īsi pieskaras krātuves dibināšanas apstākļiem un apraksta paša pieredzēto vācu okupācijas laikā.⁴

Vēstures krātuve ir pieminēta arī atsevišķos vēsturnieku darbos par Otrā pasaules kara Latvijas teritorijas pārvaldes un kultūras jautājumiem. Kārlis Kangeris rakstā par vācu okupācijas laikā veikto padomju pārvaldes (1940–1941) izpēti apskatījis vienu Vēstures krātuves darbības virzienu.⁵ Viņš uzskatāmi parādījis, kā nacionālsociālistiskās Vācijas pārvalde Latvijā organizēja pētījumus par padomju laiku jeb t.s. boļševizāciju. Viņš raksta par vācu iestādēm, kas to veica; par mēģinājumiem (sākumā neveiksmīgiem) iesaistīt šajā pētniecībā vietējos, t.i., Latvijas speciālistus; par to, kā vācu okupācijas laikā par vienu no galvenajām padomju gada pētniecības iestādēm kļuva Vēstures krātuve. Tomēr, kā parāda raksta autors, krātuve nebija vienīgā “latviešu iestāde”, kas to veica, un tas nebija vienīgais krātuves uzdevums, kaut arī viens no svarīgākajiem.

Ieva Šķiņķe pētījumā par Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas, kas bija t.s. latviešu (Zemes) pašpārvaldes sastāvdaļa, darbību un avotiem min arī Vēstures krātuvi un pieskaras tās izveidei.⁶ Viņa plaši citē ģenerāldirekcijas vadītāja Jāņa Celma 1941. gada 11. decembrī Latvijas ģenerālkomisāram Oto Heinriham Dreksleram (*Drechsler*) sūtīto vēstuli ar ierosinājumu veidot krātuvi.

Šis raksts pievēršas jautājumiem par Latvijas vēstures institūta slēgšanu un Vēstures krātuves izveidi, par krātuves darbiniekiem un tās veicamajiem uzdevumiem, kā arī īsi par telpām un zinātnisko bibliotēku.

Avoti rakstam ņemti no Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) un Vācijas Federālā arhīva. Dokumenti skatīti Latvijas ģenerālkomisāra fondā,⁷ jo ģenerālkomisārs un tā pilnvarotie (Kultūras nodaļas vadītājs Karls fon Strickis un pilnvarotais arhīvu jautājumos Kurts Dilters)⁸ noteica Vēstures krātuves darbību. Fondā materiāli ir atrodamī vairākās lietās, starp kurām būtu jāizceļ tādas, kas apkopo materiālus par pētniecības darba organizēšanu un arhīvu pārvaldi Latvijā Otrā pasaules kara laikā.⁹ Atsevišķa lieta par Vēstures krātuvi ir “Dālema publikāciju iestādes” (*Publikationsstelle Berlin-Dahlem*) fondā.¹⁰ Minētajā lietā atrodas K. Dilters sarakste ar “Publikāciju iestādes” vadītāju un vienlaikus Vācijas Valsts arhīva direktoru Johanesu Papricu (*Papritz*, 1898–1992), tajā skaitā viņam nosūtītā informācija par Vēstures krātuves veidošanas posmu.

Ziņas par krātuvi rodamas LVVA fondos, kas glabā kara laika Latvijas teritorijas pārvaldes dokumentus: Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas fonds¹¹ un tai pakļautās struktūras – Zinātnisko iestāžu un vispārīgo lietu departamenta (no 1942. gada jūlija – Vispārīgais un zinātnu departaments) fonds,¹² jo administratīvi Vēstures krātuve bija pakļauta t.s. latviešu (Zemes) pašpārvaldei. No šiem fondiem, kuros rakstam izmantotie materiāli ir izkaisīti tematiski pa vairākām lietām, būtu jāizceļ divas lietas: viena, kas veltīta LVI slēgšanai,¹³ un otra, kas apkopo tikai Vēstures krātuves sarakstes dokumentus 1942. gadā.¹⁴ Tāpat avoti par Vēstures krātuvi ir LVI fondā,¹⁵ kur atrodami personālsastāva dokumenti un materiāli, kas atspoguļo iestādes finanšu līdzekļu izlietojumu (algu saraksti, kases grāmatas, sarakste par budžetu).

Var uzskatīt, ka par aplūkojamo tēmu ir arī publicēti avoti, jo daļu no Vēstures krātuves atskaitēm ir publicējis (un tulkojis no vācu valodas) Kārlis Kangeris. Viņš publicējis atskaites, kas attiecas uz atbilstošā raksta tēmu, t.i., padomju varas gada pētniecību.¹⁶

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA SLĒGŠANA

Vēstures institūta darbība 1941. gada jūlijā, tā slēgšana augustā un vēlākā Vēstures krātuves izveidošana ir cieši saistīta ar nacionālsociālistiskās Vācijas Latvijā realizēto pārvaldes politiku, arī ar pārvaldes noformēšanu (sakarītošanu), ar neskaidro situāciju par t.s. latviešu

(Zemes) pašpārvaldes statusu okupācijas pārvaldes sistēmā, kā arī centieniem padarīt latviešu speciālistus sev lojālus un kontrolēt tos.

Ienākot nacionālsociālistiskās Vācijas karaspēkam Latvijas teritorijā, zinātnes un kultūras iestāžu darbs karadarbības dēļ te tika paralizēts. Pēc situācijas nostabilizēšanās vācu okupācijas pārvalde pārņēma kontroli pār atsevišķām iestādēm, to darbība tika apturēta, un tās vēra vaļā pakāpeniski, pakļaujot pārbaudēm un reorganizācijai. Piemēram, Valsts arhīva darbība oficiāli tika atjaunota tikai 1941. gada 2. novembrī.¹⁷ Arhīviem, tāpat kā iepriekšējo varu pārvaldes iestāžu dokumentu pārņemšanai, tika pievērsta īpaša uzmanība.¹⁸

1941. gada jūlijā un augustā Rīgā notiekošo regulēja militārā pārvalde, bet no 1. septembra – civilā. Vācu militārās pārvaldes laikā atbildīgais par Latvijas kultūras un zinātnes iestādēm bija Baltijā dzimušais vācietis Nīls fon Holsts (*Holst*, 1907–?). Viņš ieradās Rīgā jau jūlija pirmajā pusē vai vidū. Holsts, piemēram, ne tikai slēdza kultūras iestādes, bet arī personiski veica to radikālu reorganizāciju, t.sk. latviešu speciālistu atlaišanu no amata.¹⁹

Tomēr, pirms vācu militārā pārvalde nostiprinājās Latvijā un pārņēma pilnīgu kontroli, latviešu speciālisti gan praktiski veica kultūras iestāžu apsargāšanu, gan paspēja (vismaz formāli) atjaunot atsevišķu iestāžu darbību, kā tas bija, piemēram, ar LVI. Padomju gada laikā institūts nebija slēgts, kaut arī piedzīvojis pārveidojumus (personālsastāvā būtiskākās izmaiņas bija tā vadībā). Izmantojot situāciju ar varas maiņu, 1941. gada jūlija sākumā, vācu militārās pārvaldes laikā, neatkarīgās Latvijas Republikas perioda institūta darbinieki, iespējams, tikai vadošie, sanāca kopā un atjaunoja institūtu (tā vadību) tādu, kāds tas bija līdz 1940. gada jūnijam.

1941. gada 7. jūlijā Augusts Tentelis (1876–1942) parakstīja rīkojumu, ar kuru pats uzņēmās institūta vadību.²⁰ Tajā pašā dienā par vicedirektoru iecēla Arvedu Švābi (1888–1959)²¹ un par ģenerālsekretāru – Marģeru Stepermani (1898–1968). 8. jūlijā sanāca institūta valde un lēma par darbiniekiem. Nākamajā dienā uz valdes lēmuma pamata tika izdots rīkojums “no 1941. gada 1. jūlija uz priekšu patūrēt pagaidām šādus amatus un personas [LVI] dienestā”²² 1941. gada jūlijā bez jau minētajiem institūta skaitījās: Eduards Šturms, Roberts Malvess, Alfrēds Altements (nodaļu sekretāri); Arturs Nīkurs (vecākais sevišķu uzdevumu ierēdnis); Eduards Krastiņš, Uldis Ģērmanis (arhīva zinātniskie līdzstrādnieki); Irma Alksne (bibliotekāre un tulkotāja); Alma Līventāle, Irene Balode, Marta Zirģele, Oļga Alksne, A. Bērziņš (tehniskie un saimnieciskie amati); Eduards Čingulis un Anna Čingule (palīgstrādnieki).²³

Institūta vadītājs padomju laikā (oficiāli – direktora vietas pagaidu izpildītājs) Jānis Lieknis (1883–1941) atteicās no tā vadības un 8. jūlija valdes sēdē nodeva viņa rīcībā bijušās institūta atslēgas.²⁴

9. jūlijā institūta darbinieki pārņēma telpas Rīgā, Anglikāņu ielas 5. namā, kurā institūts bija atradies pirms 1940. gada jūnija (iespējams, šīs telpas bija piešķirtas īsi pirms padomju okupācijas) un kurš tobrīd esot bijis “pamests neapdzīvots un bez noteikta saimnieka, vienīgi agrākā institūta sētnieka Eduarda Činguļa uzraudzībā”.²⁵ Institūts jau sāka plānot remontu, tomēr atteicās no telpām 1. augustā – padomju gadā tur esot atradusies “kāda boļševiku militāra iestāde”, tāpēc nams bija jāatstāj vācu militārā resora pārziņā.²⁶ Institūta telpas, kur atradās tā bibliotēka un arhivs, bija Skolas ielā 11.

Oficiālu rīkojumu par LVI slēgšanu izdeva Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija, turklāt ar atpakaļejošu datumu.²⁷ Kā jau minēts, ģenerāldirekcija bija t.s. latviešu (Zemes) pašpārvaldes sastāvdaļa, kuras darbību pieļāva, daļēji organizēja un vēlāk stingri uzraudzīja vācu okupācijas pārvaldes iestādes.²⁸ LVI šīs administratīvās sistēmas ietvaros nonāca Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas²⁹ pārziņā. Latviešu pašpārvaldes formālo saistību ar institūta slēgšanu rāda tā likvidatoru A. Altementa un A. Nikura ziņojumi ģenerāldirekcijai. Lēmumus (mutiskus rīkojumus) par institūta slēgšanu deva vācu militārās pārvaldes pārstāvji un personiski N. fon Holsts. Pēdējais jau jūlija otrajā pusē savā sarakstē atzīmēja, ka “izdaudzinātais Vēstures institūts esot aizzīmogs”.³⁰

Augustā iesākās institūta slēgšanas (likvidēšanas) process (pēc paša Holsta vārdiem – jau jūlija otrajā pusē). 6. augustā pēc N. fon Holsta prasības institūta darbinieki nodeva viņam institūta telpu atslēgu divus komplektus (acīmredzot runa ir par telpām Skolas ielā). Vienu atslēgu komplektu saņēma Zemes (bij. Valsts) bibliotēkas pārstāvis – un 8. augustā sāka pārvest institūta grāmatas. Bibliotēkas pārstāvis paskaidroja institūta likvidatoriem, ka viņš darbojoties “saskaņā ar Dr. fon Holsta kunga norādījumiem un viņam savā darbībā institūta likvidatori neesot jāpieaicina”.³¹ Likvidatori atzina, ka, “ievērojot šādus apstākļus [...] viņiem pagaidām nav iespējams realizēt rīcības tiesības par institūta mantu, kas atrodas institūta telpās”.³² Likvidatori telpu atslēgas saņēma 3. septembrī, konstatējot, ka izvestas visas institūta grāmatas, to plaukti un atsevišķi citi inventāra priekšmeti.³³

Augusta vidū institūta “darbības apturēšana” tika noformēta oficiāli. Šis ir viens no daudziem piemēriem kara laikā, kad rakstisku rīkojumu formā pārtapa jau iepriekš pieņemti lēmumi un pat notikuši fakti. Turklāt šajā gadījumā praktiskie lēmēji un formālo rīkojumu izdevēji nebija vieni un tie paši.

Rīkojumu par Latvijas vēstures institūta darbības apturēšanu un darbinieku atbrīvošanu vai pārceļšanu izglītības un kultūras ģenerāldirektors Jānis Celms izdeva tikai 1941. gada 18. augustā.³⁴ Pateicoties LVI bijušo darbinieku pašiniciatīvai, tas vācu militārās pārvaldes laikā bija darbojies aptuveni mēnesi. Atsevišķi darbinieki palika amatā līdz

16. augustam, bet dažiem oficiālus atlaišanas dokumentus nav izdevies atrast. Kaut par konkrētiem institūta darbības rezultātiem jūlijā ziņu trūkst, tomēr A. Tentelis ar J. Celma rīkojumu saņēma algu par LVI vadīšanu no 7. jūlija līdz 1. augustam.³⁵ Pie tam ar šo rīkojumu oficiāli no amata (no 1. jūlija) tika atbrīvots padomju laika (1940.–1941. gada) institūta vadītājs Jānis Lieknis.

J. Celms ar 1941. gada 18. augusta rīkojumu (ar atpakaļejošu datumu: no 16. jūlija) no amata atbrīvoja četrus institūta darbiniekus: E. Krastiņu un M. Zirģeli (pēc pašu lūguma); U. Ģērmani un O. Alksni (“štatū samazināšanas dēļ”), bet no 1. augusta: M. Stepermani, R. Malvesu, E. Šturmu, I. Alksni, I. Balodi, A. Činguli.³⁶ Atbrīvoto sarakstā nav minēti: A. Švābe, A. Altements, A. Līventāle, A. Bērziņš un E. Čingulis. Ar to pašu rīkojumu E. Čingulim izmaksāja algu par institūta lietošanā nodotā nama Rīgā, Anglikāņu ielā 5, uzraudzīšanu no 1941. gada 15. jūnija līdz 1. augustam.

A. Nīkurs tika atlaists no LVI un amata ar citu tās pašas dienas (18. augusta) rīkojumu un pieņemts darbā no šīs dienas Izglītības un kultūras nozares (ģenerāldirekcijas) Budžeta un grāmatvedības daļā par inspektoru darba algas jautājumos.³⁷ Viņam un A. Altementam (kā LVI darbiniekam) tika uzdots “līdz turpmākam rīkojumam” kārtot LVI saimnieciskos un finansiālos jautājumus³⁸ (t.i., viņi faktiski bija LVI likvidatori un tā arī parakstījās).

Detalizētais augusta vidus rīkojumu uzskaitījums atspoguļo pārvaldes sakārtošanu, pie tam – ar atpakaļejošiem datumiem. Rīkojumi tāpat rāda, ka latviešu pašpārvaldes pārstāvji nesauca LVI “izformēšanu” par likvidēšanu, bet gan – par darbības apturēšanu, kaut A. Altements un A. Nīkurs parakstījās kā “likvidatori”.

Vēlāk (1942. gada sākumā) A. Altements un A. Līventāle tika pieņemti darbā ģenerāldirekcijā kā bijušie LVI darbinieki (jau Vēstures krātuves veidošanas posmā). A. Altements bija tā persona, kas faktiski pārvaldīja LVI inventāru (to, kas vēl bija institūta telpās un atdots citām iestādēm) un tika iesaistīts krātuves veidošanas pirmsākumos vēl pirms oficiālās Vēstures krātuves dibināšanas atļaujas saņemšanas. Vairāki bijušie institūta darbinieki no 1942. gada pavasara strādāja Vēstures krātuvē, tostarp arī A. Švābe, kurš kļuva par tās vadītāju.

Informācija par institūta darbiniekiem 1941. gada rudenī un ziemā, t.i., par laiku, kad tika likvidēts institūts un uzsākta Vēstures krātuves organizēšana, ir skopa. Viens no darbiem, ko šajā laikā realizēja institūta pārstāvji, bija padomju varas gadā apturēto Latvijas vēstures avotu izdošana. Tie bija: “Vidzemes 1638. g. arklū revīzija. III burtnīca”,³⁹ “Vidzemes tiesību vēstures avoti. 1336.–1551. g.”⁴⁰ Vēl viens izdevums, kam kā klajā nākšanas laiks norādīts 1941. gads, ir “Vidzemes saimniecības vēstures avoti. 1553.–1618. g.”⁴¹ Izdodot šīs avotu publikācijas, vēl bija jāsaņem vācu okupācijas pārvaldes at-

ļauja tos izplatīt, un nepieciešamo saskaņošanu vēlāk veica Vēstures krātuve.

Kā jau minēts, 1941. gada septembrī vācu militāro pārvaldi Latvijā (Rīgā – 1. septembrī) nomainīja civilā, t.i., ģenerālkomisārs. Kultūras un izglītības joma bija Latvijas ģenerālkomisāra Kultūras nodaļas vadītāja – vēl viena Baltijas vācieša Karla fon Stricka pārziņā, un viņam bija tieša ietekme uz šīs nozares jautājumu risināšanu Latvijā.⁴² Viņš kopā ar Kurtu Dilferu, kurš bija ģenerālkomisāra referents arhīvu jautājumos un 1943. gada janvārī nomainīja Stricki Kultūras nodaļas vadītāja amatā, noteica Vēstures krātuves darbību. No sarakstes materiāliem, arī rīkojumu melnrakstiem redzams, ka uz Vēstures krātuvi attiecināmie dokumenti ir abu šo peronu sastādīti un savstarpēji saskaņoti.⁴³ K. fon Strickis Rīgā bija jau no 1941. gada augusta, bet K. Dilfers ieradās oktobra beigās.

Gan vācu militārās pārvaldes pārstāvis N. fon Holsts, gan arī civilo pārvaldi pārstāvošais K. fon Strickis neizjuta simpātijas pret latviešu kultūru un vēl jo mazāk pret latviešu vēstures pētniecību. Abi jau 20. gs. 30. gados bija iesaistīti Baltijas vāciešu kultūras vērtību pārvaldīšanā, kā arī 1939. un 1940. gadā bija piedalījušies Latvijas–Vācijas starpvalstu sarunās par kultūras vērtību jautājumiem un uzskatīja, ka latviešu speciālisti ir nedraudzīgi pret vācu kultūru Latvijā. Kurts Dilfers atšķirībā no abiem pārējiem nebija vietējais vācietis, un viņam nebija tik personisku emociju attiecībā pret latviešiem kā viņa kolēģiem, kaut arī viņš Latvijas vēsturniekus bija iepazinis jau iepriekš un tāpat uzskatīja, ka latvieši 1939.–1940. gadā bija izturējušies nekorekti pret vāciešiem.⁴⁴

1941. gada rudenī ar 23. oktobra rīkojumu K. fon Strickis sadalīja pilnvaras rīkoties ar LVI īpašumiem: atbildīga par bibliotēku, inventāru un naudas līdzekļiem bija J. Celma vadītā ģenerāldirekcija (kas to jau bija uzdevusi veikt A. Altementam un A. Nikuram), savukārt par institūta arhīvu, fotokopijām un manuskriptiem atbildīgais skaitījās Latvijas ģenerālkomisāra pārstāvis arhīvu jautājumos K. Dilfers.⁴⁵ Tomēr šī rīkojuma praktiskā izpilde izskatījās citādi. Bibliotēka jau bija pārņemta iepriekš, savukārt situācija ar arhīvu neatbilda realitātei. To apliecina kāda epizode, kad 1941. gada 25. novembrī V. Grīnbergs (acīmredzot Valsts arhīva pārstāvis) ieradās pie A. Altementa, lai pārņemtu institūta arhīvu (resp., tā rīcībā esošus vērtīgus arhīva materiālus). Kaut arī V. Grīnbergs darbojās K. Dilfera uzdevumā, A. Altements viņam atteica, aizbildinoties, ka šis jautājums vēl jāaskaņo Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijai ar Dilferu personiski.⁴⁶ Šī mazā epizode atspoguļo ne tikai nesakārtotību pārvaldē (amatos, rangos, iestāžu kompetencēs) un, iespējams, mēģinājumu bloķēt vācu pārvaldes pārstāvja rīkojumus, bet arī ir atsauce uz latviešu speciālistu nesaskaņām savā starpā.⁴⁷

LVI bibliotēka un daļa inventāra (grāmatu plaukti, kartotēku skapji) tika nodota Zemes (bij. Valsts) bibliotēkai. Oficiāls pārņemšanas akts (u.c. dokumenti, saraksti) tika sastādīts vēlāk nekā praktiskā pārvešana (1941. gada septembrī un oktobrī).⁴⁸ Pārņemto lietu saraksts ir dots akta pielikumā.

VĒSTURES KRĀTUVES IZVEIDOŠANA

Laikā, kad tika lemts par Vēstures krātuves veidošanu, t.i., 1941. gada beigās un 1942. gada sākumā, vēl līdz galam nebija izšķirts jautājums par latviešu (Zemes) pašpārvaldi (ģenerāldirekcijām), kaut vācu okupācijas pārvalde ņēma vērā, ka tās likvidēšana izraisītu nepmierinātību vietējo iedzīvotāju vidū.⁴⁹ Nepieciešamība nostiprināt pārvaldi okupētajās teritorijās, kā arī cilvēku resursu trūkums vācu pārvaldē lika domāt par vietējās pašpārvaldes legalizēšanu. Pie tam vācu pārvaldei vajadzēja saglabāt vietējo iedzīvotāju lojalitāti, un "brīvprātības princips" tika atzīts par nozīmīgu reģiona politiskajā stabilitātē kara laikā.⁵⁰ Tāpat vēsturnieku piesaistīšana vācu pārvaldei bija nepieciešama, iespējams, tāpēc, lai jaunā, pēc nacistiskās Vācijas ideoloģijas paraugiem pārrakstītā Latvijas vēsture izskatītos pēc pašu latviešu veidotas un būtu pieņemamāka pārējiem Latvijas iedzīvotājiem.

Par jauno "vēstures ideoloģiju" daiļrunīgi izteicās Latvijas ģenerālkomisāra Kultūras nodaļas vadītājs K. fon Strickis savos sastādītajos tekstos, kas, iespējams, tika nosūtīti ģenerālkomisāram un citām vācu amatpersonām. Viņš ir atstājis virkni dokumentu (memorandu) par dažādiem Latvijas kultūras jautājumiem kara laikā, tostarp arī par nepieciešamību veidot latviešu vēstures ideoloģiju.⁵¹ K. fon Strickis 1941. gada augustā rakstīja: "Uzdevums radīt jaunu vēstures uztveri ir neatliekams, jo tā jau ir nepieciešama izplatīšanai vēstures nodarbībās pamatskolām. Taču šis uzdevums ir arī absolūti politisks, jo ir noteikti nepieciešams sugestēt latviešiem viņu pārspīlēto nacionālo jūtu vietā, ko ir iepotējuši Ulmaņlaiki, jaunu nostāju pret zemes vēsturi, kas atbilst Reiha politiskajiem mērķiem Ostlandē un piedāvā latviešiem iespēju viņu pagātni un tagadni redzēt jaunā gaismā, kas arī viņiem ir pārlicinoša."⁵²

1941. gada augusta memorandā K. fon Strickis min četrus vie-dokļus (*Gesichtspunkte*), kas būtu piemēroti šim mērķim: 1) tautas vēstures vietā jāliek zemes vēsture; 2) zemes vēsture jāparāda visciešākajā saistībā ar vācu vēsturi; 3) latvieši rases politikas kontekstā jānovieto tuvu radniecīgi vācu tautai, tādējādi pārveidojot viņu nacionālās domas par rases domām (*Rassengedanken*); 4) jāuzsver viņu cīņa pret austrumiem (tāpat kā vāciešiem), un jebkura novirzīšanās no šīs kopējās frontes nozīmētu katastrofu zemei un līdz ar to arī

iedzīvotājiem. Turpat viņš dod īsu Latvijas un latviešu vēstures pārskatu, ievērojot paša minētos “viedokļus”.⁵³

1941. gada augustā K. fon Strickis vēl nerunā par konkrētiem mehānismiem (nemin institūcijas, personas), kā būtu jāveido šī “pašiem latviešiem pārliecinošā vēsture”. Nenoliedzami, šo “latviešiem pieņemamo variantu” varēja radīt, ja tas nāktu no vietējo vēsturnieku vidus. Iespējams, tāpēc tika dota atļauja veidot Vēstures krātuvi, kur apvienojās daļa Latvijas vadošo vēsturnieku. Turklāt vācu pārvaldes ierēdņi vēlējās paturēt Latvijas vēsturniekus savā kontrolē, un to varēja panākt, ja viņiem bija oficiālas un vāciešu tiešā kontrolē esošas darbavietas.

Profesionāli vēsturnieki strādāja arī Latvijas Universitātē (vācu okupācijas laikā – Rīgas Universitāte), kuras darbību vācu pārvalde tāpat sākotnēji apturēja. Augstskolas dažādās fakultātēs darbojās vēsturnieki A. Švābe, M. Stepermanis, E. Šturms, E. Dunsdorfs, A. Aizsilnieks (pēdējie divi Tautsaimniecības fakultātē).⁵⁴ Piemēram, Filoloģijas un filozofijas fakultātē latviešu vēsturnieku A. Švābes un M. Stepermaņa darbs bija vairāk formāls, jo fakultātei atļāva darboties tikai no 1942. gada 27. marta (vēlāk nekā citām fakultātēm), tomēr – bez vēstures kursu lasīšanas.⁵⁵ Tāpat arī pētniecība tika ierobežota un stingri kontrolēta. Tika pieļauta (un prasīta), piemēram, noteiktu saimniecības vēstures tēmu (E. Dunsdorfs, A. Aizsilnieks), arī kultūras vēstures pētniecība (E. Šturms, M. Stepermanis).⁵⁶ A. Švābe pēckara laikā par universitāti teicis: Latvijas vēstures pētniecība vācu laikā bija “atcelta” un “Latvijas vēstures katedra tika likvidēta”.⁵⁷

Situācijā, kad profesionāliem vietējiem vēsturniekiem bija liegts strādāt, vācu okupācijas pārvalde meklēja iespējas viņus, pirmām kārtām, paturēt savā kontrolē un, otrām kārtām, izmantot savu mērķu realizācijai.⁵⁸

K. fon Stricka memorandi un arī lietvedības dokumenti ir piesātināti gan ar nacionālsociālistiskās Vācijas ideoloģijai atbilstošiem citātiem vai to pārlikumiem,⁵⁹ gan ar sevis un savu nopelnu izcelšanu, veidojot vai realizējot Latvijas ģenerālkomisariāta kultūrpolitiku. Tā, piemēram, viņš vēlāk sarakstē apgalvoja, ka tieši viņš esot izveidojis Vēstures krātuvi, lai pieskatītu latviešu pētniekus un ievirzītu viņu darbu vēlamā gultnē.⁶⁰ Tomēr otrs Latvijas ģenerālkomisāra palīgs – Kurts Dilters Vēstures krātuves veidošanas posmu atspoguļo citādi; arī viņš ir atstājis virkni dokumentu, to skaitā pārdomas piezīmju veidā (*Notiz*) par savas kompetences jomu. Kaut arī K. Dilteram nesimpatizēja latviešu vēsturnieki un viņu veikums 30. gados un darbība kara sākumā, viņš savos spriedumos bija lietišķāks nekā K. fon Strickis. Par Vēstures krātuves veidošanas posmu vērtīga ir viņa 1942. gada jūnija sarakste ar Vācijas Valsts arhīva direktoru Johanesu Papricu, kurš tika informēts par Rīgā jaunizveidoto iestādi.⁶¹

K. Dilters J. Papricam nosūtīja savas piezīmes par Vēstures krātuves dibināšanu, kurās pamato krātuves veidošanas iemeslus, kā arī izvēlēto personu piesaistīšanu.⁶² Pēc savas ierašanās Rīgā (1941. gada oktobra beigās) viņš no K. fon Stricka esot uzzinājis, ka LVI tiekot slēgts – “savas apzinātās Vācijai nedraudzīgās nostājas dēļ”.⁶³ Turpat tālāk viņš atzīmē, ka apmēram tajā pašā laikā esot iznācis “1. augstskolu rīkojums, pēc kura humanitārajās fakultātēs (*geisteswissenschaftlichen Fakultäten*) turpmāk nevarot notikt lekcijas”.⁶⁴ Tādējādi latviešu vēsturnieki esot bijuši izslēgti no jebkāda oficiāla darba (vārdos nosaukti: A. Švābe, M. Stepermanis, R. Malvess, A. Altements). K. Dilters piemin arī latviešu speciālistu darbību kara sākumā (līdz 1941. gada maijam) Vācijas–Latvijas (vēlāk PSRS) kultūras komisijā. Latviešu speciālistus viņš raksturo kā tādus, kas pārstāv “apzinātu nacionālo latvietību” (*bewusstes Nationallettentum*), un saka, ka Švābe, Stepermanis, Altements neesot īpaši simpatizējuši Kārļa Ulmaņa valdībai, jo viņi, tāpat kā daudzi latviešu inteliģences pārstāvji, pārstāvēt sociāldemokrātiju, kaut arī paliekot ļoti pārliecināti latvieši. Padomju gada laikā šie trīs kungi esot pratuši sevi apliecināt,⁶⁵ turklāt nozīme bijusi arī tam, ka “A. Altements K. Ulmaņa laikā esot pabijis koncentrācijas nometnē”. 1940. gadā starptautisku sarunu laikā A. Altements pret vāciešiem esot izturējies pieņemami (*anständig*), “ko par Švābi varot teikt tikai daļēji”. Tālāk K. Dilters izklāsta latviešu inteliģences ciešo saistību ar laukiem (radniecību, ietekmi, nozīmi) un to, ka politiski aplam būtu tās pārstāvjus nodot nezināmam liktenim un angļu-amerikāņu propagandas ietekmei.⁶⁶

Turpat tālāk K. Dilters raksta: “Izejot no šim zināšanām par cilvēkiem un apstākļiem, es uzskatīju vēstures institūta pilnīgu likvidēšanu par kļūdu un izteicu to sarunās ar ģenerālkomisāra Rīgā [pārstāvi] Dr. fon Stricki un Dr. Lencu,⁶⁷ pie kam Dr. Lencs un es bijām vienisprātis, ka būtu pareizi no jauna dibināt vēstures institūtu kaut kādā formā, bet ka šai jaunajai institūcijai tās specifiskos (profesionālos) norādījumus (*fachliche Weisungen*) būtu jāsaņem no vācu puses, lai institūts vēlreiz nekļūtu par latviešu šovinisma (*Chauvinismus*) vietu. Tāpēc tika paredzēta institūta saistība ar Valsts arhīvu Rīgā. Tajā laikā, kad vēl notika šīs sarunas, Izglītības un kultūras ģenerāldirektors [J. Celms] iesniedza priekšlikumu (*Gesuch*), ar ko, ievērojot ģenerālkomisāra Rīgā (ar Dr. fon Stricka starpniecību) piekrišanu, ierosināja izveidot Vēstures krātuvi.”⁶⁸ Vēstures krātuve, kaut arī formāli (*in loser Form*), esot iekļauta Valsts arhīva sastāvā, lai tā būtu tiešā vācu virsvadībā (*deutscher Oberleitung*), un tādējādi visa krātuves darbības regulēšana (*Bearbeitung aller einschlägigen Fragen*) esot nodota K. Dilteram. Par Vēstures krātuves vadītāju K. Dilters esot ieteicis A. Švābi, kam Strickis pēc sākotnējas pretestības esot piekritis. Vēlāk K. fon Strickis esot stāstījis, “ka mūsu priekšlikuma dēļ latviešiem esot akmens no sirds novēlies”.⁶⁹ Kaut arī vācu drošības iestādēm neesot

bijuši iebildumi pret minēto latviešu speciālistu nozīmēšanu amatā, tomēr tika pausts viedoklis, ka A. Švābes un citu iesaistīšana esot delikāts jautājums, un tika ieteikta liela piesardzība. Pēc K. Dilfera paskaidrojumiem arī drošības iestāžu pārstāvjiem bijis skaidrs, ka attiecībā uz iesaistītajām personām “netiek lolotas ilūzijas”.⁷⁰

Jāpiebilst, ka J. Paprics tieši neiesaistījās Vēstures krātuves darba organizēšanā. Piemēram, minēto K. Dilfera dokumentu ar paskaidrojumiem un pārdomām par latviešu vēsturnieku organizēšanu un vadīšanu J. Paprics pieņēma zināšanai, atbildot, ka tā viņam esot laba informācija.⁷¹ Krātuves darbu noteica ģenerālkomisāra un reihskomisāra pārvaldes ierēdņi, un pēdējie to darīja saziņā ar reihisleitera Alfrēda Rozenberga operatīvo štābu (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, saīsināti – *ERR*).⁷² Savukārt Alfrēds Rozenbergs (*Rosenberg*, 1870–1945) kā Okupēto austrumu apgabalu ministrijas vadītājs (t.i., augstākais civilais pārvaldnieks šajā teritorijā) sadarbojās un bija labās attiecībās ar Vācijas valsts arhīvu ģenerāldirektoru Ernstu Cipfeli,⁷³ kurš paralēli ieņēma amatus arī okupēto austrumu teritoriju civilpārvaldē.⁷⁴

K. Dilfera minētais latviešu pašpārvaldes priekšlikums (*Gesuch*) tika iesniegts 1941. gada 11. decembrī. Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas vadītājs J. Celms to nosūtīja Latvijas ģenerālkomisāram O. H. Dreksleram. Vēstulē izklāstītas pārdomas par Latvijas vēstures pētniecību, par likvidētā institūta lielo nozīmi un vajadzību veidot jaunu iestādi, kas pētītu latviešu vai Latvijas zemes vēsturi un darbotos pēc Valodas krātuves parauga.⁷⁵ Gan vēstulē ģenerālkomisāram, gan vēlāk tā pilnvarotajam K. fon Strickim⁷⁶ J. Celms deva arī konkrētus priekšlikumus par krātuves darbības virzieniem. Savās “pārdomās” (*Denkschrift*) J. Celms ne tikai mēģina pielabināties vācu pārvaldei, slavējot “Trešā reiha” sasniegumus, bet arī mēģina attaisnot un paskaidrot 30. gados latviešu vēsturnieku paveikto, nolīdzināt domstarpības Baltijas vāciešu un latviešu vēsturnieku starpā.⁷⁷

90. gadu atmiņās J. T. Zemzaris minēja, ka bijušie Izglītības ministrijas darbinieki esot palīdzējuši izveidot Vēstures krātuvi.⁷⁸ Iespējams, viņš ar to domāja J. Celma nosūtītās vēstules un ģenerāldirekcijas atbalstu. Interesanti, protams, būtu uzzināt, kas J. Celmam palīdzēja sastādīt šo visai apjomīgo – 11 lpp. garo vēstuli un arī K. fon Strickim nosūtītos priekšlikumus iestādes darba uzdevumiem, tomēr diez vai tas ir noskaidrojams.⁷⁹

Vācu pārvalde kavējās ar oficiālas dibināšanas atļaujas došanu jaunajai latviešu pētniecības iestādei. Iespējams, ieilga pārbaudes vai saskaņošanas darbi vai arī bija citi, kara laikā svarīgāki uzdevumi. Par papildu pārbaudēm varētu liecināt A. Altementa 1942. gada sākumā vācu pārvaldes pārstāvjiem nosūtītie visi LVI izdevumi (publikācijas).⁸⁰

Oficiāla atļauja dibināt Vēstures krātuvi tika dota 1942. gada 28. februārī: O. H. Drekslers nosūtīja atbildi J. Celmam (ar K. fon Stricka

starpniecību), ka atļauj dibināt krātuvi Valsts arhīva (Rīgā, Slokas ielā) sastāvā un ka tā būs pakļauta Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijai, bet uzdevumus speciālisti saņems no viņa – Latvijas ģenerālkomisāra.⁸¹

Krātuves uzdevumi tika apstiprināti vēlāk, un tie bija tie paši J. Celma priekšlikumi, nedaudz pārstrādāti, atsūtīti atpakaļ. Apstiprinātie un uz papīra sākotnēji fiksētie uzdevumi atšķīrās no praktiski veiktā darba (par Vēstures krātuves plānotajiem un reāli veiktajiem uzdevumiem sk. tālāk rakstā).

Kā jau atzīmēts, saistība ar arhīvu bija formāla, faktiski krātuvei bija divi tiešie priekšnieki – ģenerālkomisārs, kurš ar savu pilnvaroto (Strickis un Dilters) starpniecību un padomiem noteica krātuves darbu virzību, un jau pieminētā ģenerāldirekcija jeb latviešu pašpārvalde, ar kuru tika saskaņoti administratīvie jautājumi. To, ka saistība ar arhīvu bija formāla, liecina, piemēram, tas, ka pats arhīvs krātuves darbiniekus nekad neieklāva savos sarakstos vai atskaitēs. Krātuves bijušais darbinieks J. T. Zemzaris savās atmiņās raksta, ka viņi esot daudz strādājuši arhīvā un sadarbojušies ar to, tā ka tas “pilnā mērā attaisnoja iestādes nosaukumu”.⁸²

Dubultā pakļautība (vācu ģenerālkomisariātam un latviešu ģenerāldirekcijai) noteica to, ka Vēstures krātuve atskaitījās abiem priekšniekiem. Pamatā par zinātnisko darbu krātuve atskaitījās Latvijas ģenerālkomisāra pilnvarotajiem (regulāras darbības atskaites), bet latviešu pašpārvaldei – par budžeta izlietojumu. Tomēr arī latviešu pārvaldei tika sūtīti pārskati (jeb atbildes uz pieprasījumiem) par zinātnisko darbu, ja to, piemēram, latviešu pašpārvaldei prasīja ģenerālkomisariāts (tas pats K. fon Strickis, vēlāk K. Dilters). Šīs atbildes bija “vispārīnātākas”, tomēr arī atklāj krātuves darbības virzienus.⁸³

Vācu amatpersonu savstarpējā sarakstē Vēstures krātuve tiek saukta arī par “Latviešu Vēstures krātuvi”, par “latviešu krātuvi”, jo, piemēram, savu krātuvi kara laikā atļāva veidot pārvietotajiem Baltijas vāciešiem Poznaņā (Polijā), kas sarakstē tika saukta par “Pose nes krātuvi”.⁸⁴ Pēckara laika dokumentos sastopams vēl nosaukums “Vēstures birojs”, kas, iespējams, ir tiešs tulkojums no krievu valodas (*Историческое Бюро при Госархиве*).⁸⁵

VĒSTURES KRĀTUVES DARBINIEKI

Par pirmajiem krātuves darbiniekiem var uzskatīt referentu Alfrēdu Altementu (1901–1946) un darbvedi Almu Liventāli. No 1942. gada 1. janvāra viņi tika pieņemti darbā Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijā kā bijušie LVI darbinieki,⁸⁶ un viņi pildīja uzdevumus, saistītus ar bijušo LVI vai arī oficiāli vēlāk nodibināto Vēstures krātuvi. A. Altements šajā laikā parakstījās kā Vēstures krātuves pagaidu pārzinis.⁸⁷ Gada pirmajiem trim mēnešiem bija sastādīts budžeta plāns

(tā projekts), ko vēlāk piesūtīja A. Švābem kā krātuves direktoram.⁸⁸ Tika plānots, ka Vēstures krātuvē strādās astoņi zinātniskie darbinieki un četri darbinieki tehniskajos un palīgamatos.⁸⁹ Tomēr rezultātā oficiāli tika apstiprinātas sešas zinātnisko darbinieku un trīs papildu darbinieku štata vietas.

Tikai pēc oficiālas atļaujas došanas krātuves dibināšanai 1942. gada 28. februārī tika nosaukts krātuves vadītājs, un tas bija Arveds Švābe (1888–1959). Kā jau minēts iepriekš, K. Dilfers savās piezīmēs rakstīja, ka A. Švābi amatam esot ieteikusi vācu puse un tāpēc latviešiem “akmens no sirds esot novēlies”.⁹⁰ Savukārt no sarakstes starp Latvijas ģenerālkomisariātu un latviešu ģenerāldirekciju var saprast, ka A. Švābes kandidatūru ir nosaukusi latviešu puse un vācieši to akceptējuši un ļāvuši iecelt amatā.⁹¹ Tāpat J. T. Zemzaris savās atmiņās min, ka latviešu direkcija esot to panākusi.⁹² Jautājums paliek atklāts – kas, kādā veidā un kāpēc iecēla A. Švābi, un te ir iespējami tikai minējumi.

Iespējams, apstiprinot A. Švābes kandidatūru, vācu okupācijas pārvalde mēģināja “nomierināt” vai “pielabināt” latviešus vai arī vienkārši radīt kontinuitātes sajūtu latviešu sabiedrībā vai latviešu speciālistu vidū, kas tad tāpat būtu vērsta uz lojalitāti un režīma atbalstu. Nepamet sajūta, ka tieši “kontinuitāte” vai pat šīs apstiprināšanas simboliskā nozīme bija svarīga vācu pusei, lai savukārt rastu atbalstu iestādes darbam vai, iespējams, piesaistītu citus latviešu speciālistus – profesionālus vēsturniekus. Krātuves darba sagatavošanā daudz bija darījis A. Altements. Turklāt vācu amatpersonām ar viņu bija izveidojies labs “kontakts” jeb “lietišķa sadarbība” – arī vēlāk, jau krātuves darbības laikā, Altements bija sava veida diplomāts un starpnieks starp vācu amatpersonām un krātuves vadību (piemēram, A. Švābi). Tāpēc būtu loģiski, ja par jaunveidojamās iestādes vadītāju kļūtu tieši A. Altements. Tomēr tas bija Arveds Švābe. Iespējams, tāpēc, ka 1) viņš bija spēcīga personība gan latviešu sabiedrībā, gan arī kā profesionāls vēsturnieks; 2) viņš bija augstākā amatpersona no bijušajiem LVI vadītājiem (LVI direktors Augusts Tentelis nomira 1942. gada 19. janvārī).⁹³ Tātad iespējamie A. Švābes apstiprināšanas motīvi – kontinuitāte un pārējās sabiedrības (vismaz vēsturnieku) piesaiste un lojalitāte.

Pirmie darbinieki krātuvē bez A. Švābes bija jau minētie Alfrēds Altements un Jānis Tālivaldis Zemzaris. Maijā tika apstiprināti vēl trīs darbinieki:⁹⁴ Marģers Stepermanis (1898–1968), Teodors Zeids (1912–1994) un Uldis Ģērmanis (1915–1997). A. Altements un M. Stepermanis bija nodaļu vadītāji, J. T. Zemzaris – inspektors, bet T. Zeids un U. Ģērmanis – zinātniskie darbinieki.

Kā līgumstrādnieku krātuve regulāri nodarbināja bibliotēkas nozares speciālistu Arturu Ģērmani (1899–1993). J. T. Zemzaris savās atmiņās raksta, ka par bibliotekāru esot bijis pieņemts notārs Bērents,⁹⁵

tomēr dokumentus par to nav izdevies atrast. 1944. gada martā krātuve "papildus saistīja darbā" Pēteri Bērziņu.⁹⁶ Nepieciešamības gadījumā atsevišķu pētījumu veikšanai krātuve pieaicināja arī citus speciālistus (slēdza ar tiem līgumus).

Tāpat krātuves darbam tika piesaistīti t.s. tehniskie (saimnieciskie) darbinieki, arī jau pieminētā Alma Līventāle (sekretāre – grāmatvede).⁹⁷ 1943. gada janvārī krātuvē strādāja deviņi darbinieki (direktors, divi nodaļu vadītāji, inspektors, divi zinātniskie līdzstrādnieki, sekretāre – grāmatvede, stenotipiste – valodu pratēja un kvalificēts kalpotājs).⁹⁸ Štatu samazināšanas dēļ 1943. gada sākumā "kvalificētu palīgstrādnieku" atbrīvoja.⁹⁹

Pirmais, "netiešais" krātuves uzdevums bija 1942. gada sākumā: dalība propagandas izstādes "Sarkanā valdīšana Latvijā" ("*Rote Herrschaft in Lettland*") sagatavošanā.¹⁰⁰ Tajā brīdī izstādes darba grupā¹⁰¹ no krātuves darbiniekiem tika iesaistīts J. T. Zemzaris,¹⁰² kuram tas faktiski nozīmēja pieņemšanu darbā Vēstures krātuvē. Papildus vēl piesaistīja trīs darbiniekus ar līgumiem uz izstādes sagatavošanas laiku – kā speciālistus par doto tēmu. Tie bija Jānis Grete, Hermanis Lūsis un Imants Kuršinskis.¹⁰³

VĒSTURES KRĀTUVES TELPAS, BIBLIOTĒKA

Vēstures krātuves adrese bija Rīgā, Baložu ielā 30, netālu no Valsts arhīva Slokas ielā, kura sastāvā krātuve oficiāli skaitījās. Krātuvei piešķirtā ēka bija 1939. gada beigās izceļojušā vācieša – daktera Branta¹⁰⁴ "divstāvu savrupmāja"; to krātuvei esot piedāvājusi Rīgas pilsētas valde.¹⁰⁵ Ieiešana jeb "pārvietošanās" uz jaunajām telpām notika 1942. gada 11. aprīlī.¹⁰⁶

Apturot LVI darbību, tā telpas (Skolas ielā 11), arhīvs, bibliotēka un inventārs bija nodots citām iestādēm.¹⁰⁷ Vēstures krātuve 1942. gada martā un aprīlī pārņēma no tām savā rīcībā institūta bibliotēku un daļu inventāra.¹⁰⁸ Skaitījās, ka bijušo institūta bibliotēku (izņemot arheoloģijas daļu) Vēstures krātuve saņēma no Zemes bibliotēkas kā pastāvīgu deponējumu.¹⁰⁹

Kaut arī telpas, kas atradās divstāvu koka namā, tika atzītas par krātuvei, tās arhīvam un bibliotēkai neatbilstošām¹¹⁰ un pat tika ierosināts atrast citas telpas, krātuve palika šajā ēkā līdz 1944. gadam, kad tās vērtīgākos materiālus izveda no Rīgas uz Kurzemi.¹¹¹

VĒSTURES KRĀTUVES PLĀNOTIE DARBA UZDEVUMI

Kā jau tika atzīmēts, krātuvei bija jādarbojas saskaņā ar Latvijas ģenerālkomisāra norādījumiem. Oficiāli norādījumi par krātuves veicamajiem uzdevumiem tika piesūtīti tikai 1942. gada maijā,¹¹² kaut

šo norādījumu variants tika izstrādāts jau martā.¹¹³ Tie bija līdzīgi punktiem, ko savā vēstulē ģenerālkomisāram 1941. gada decembrī uzskaitīja J. Celms. Kaut arī vācu pārvalde šos priekšlikumus apstiprināja, krātuves darbs ievirzījās citādā gultnē, nekā latviešu speciālisti bija cerējuši.

Piemēram, latvieši vēlējās turpināt izdot vēstures avotus. Vēstures krātuves darbinieki, plānojot darbu pirmajiem mēnešiem, minēja iespēju turpināt izdot Latvijas vēstures avotus.¹¹⁴ Tomēr vāciešu uzskati par to, kas jāveic krātuvei, atšķīrās no latviešu speciālistu vēlmēm. Kaut arī 1942. gada maija norādījumos minēts, ka krātuve veiks arī zinātnisku darbu izdošanu un ka tā būs visa Latvijas ģenerālapgabala arhīvu “publikāciju iestāde” (*Publikationsstelle*), savā pastāvēšanas laikā krātuve neizdeva jaunus pētījumus vai avotu apkopojumus. Tika veikti zinātniski pētījumi un sastādītas vēsturiskas izziņas, tomēr tie netika publicēti – tikai pavairoti (kopēti) vācu pārvaldes iestāžu vajadzībām.

Tāpat 1942. gada pavasara norādījumos liels uzsvars tika likts uz avotu apzināšanu un tikai īsi pieminēts darbs, ko vēlāk krātuve veica lielos apjomos, – bibliogrāfisko palīgkartotēku sastādīšana “zemes vēstures izpētei”.¹¹⁵ Avotu apzināšana bija svarīga arhīvu pārvaldīšanai, arī aizsardzībai kara laikā. Tomēr tas, kas vācu pārvaldi vairāk interesēja, bija padomju laika iestāžu dokumenti, kontrole pār tiem, to izmantošana tālāk savas politikas (ideoloģijas) realizēšanai. Krātuves darbinieki nevāca padomju pārvaldes iestāžu dokumentus, bet gan deva nepieciešamo informāciju, lai to apzināšana būtu iespējama, piemēram, veicot t.s. pētījumus par padomju laika iestādēm (pārvaldes struktūru). Krātuves plānos un atskaitēs šis darbs ierindojās sadaļā “Arhīvu aizsardzība” (*Archivschutz*).

Krātuves darba uzdevumi tika papildināti bez rakstiska rīkojuma, kā arī apspriesti vācu “vēsturnieku sarunās”.¹¹⁶ Tādas sarunas, piemēram, notika 1942. gada pavasarī – par Vēstures krātuves dibināšanu un tās uzdevumiem. K. Dilfers, pieminot šīs sarunas dienesta piezīmēs, atzīmēja, ka “[latviešiem] jau nevajag visu stāstīt”.¹¹⁷ K. Dilfers sarakstē ar Berlīnes ierēdņiem apgalvoja, ka krātuves uzdevumi tiks pakārtoti vācu “pētniecības” mērķiem.

VĒSTURES KRĀTUVES PAVEIKTIE DARBI

Vēstures krātuvei regulāri bija jāatskaitās par savu darbu: sākumposmā – katru mēnesi,¹¹⁸ bet no 1942. gada rudens – reizi trīs mēnešos.¹¹⁹ Atskaitēs bija jāizdala darbi, kas saistīti ar arhīva materiālu aizsardzības nodrošināšanu, un atsevišķi zinātniskais darbs, kā arī viss, kas attiecas uz iestādes personālsastāvu un saimnieciskajiem jautājumiem.

Kā minēts iepriekš, daļu Vēstures krātuves atskaišu ir publicējis vēsturnieks Kārlis Kangeris. Viņš no ceturkšņa atskaitēm (no 1943. gada aprīļa līdz 1944. gada jūnijam) ir publicējis informāciju, kas skar atbilstošā raksta tēmu – padomju varas gada pētniecību.¹²⁰ Autores rīcībā nav Vēstures krātuves atskaites no 1942. gada marta līdz septembrim, kā arī par 1943. gada pirmo ceturksni. Trūkstošos posmus pietiekami labi nosedz sarakstes dokumenti, kas atspoguļo krātuves padarīto.

Vēstures krātuve ģenerālkomisāra uzdevumā veica divus pamatdarbus: pirmais – vēstures bibliogrāfijas kartotēku sastādīšana, otrs – padomju laika pārvaldes izpēte. Otru darbu vācu administrācijas pārstāvji saskaņoja arī ar reihisleitera Alfrēda Rozenberga operatīvo štābu.¹²¹

Pie bibliogrāfijas sastādīšanas darbiem var pieskaitīt arī Latvijas arhīvu literatūras saraksta sagatavošanu, kas tika veikts pirmajos darbības mēnešos. Sākumā vēstures bibliogrāfija tika sastādīta tikai par Latvijas teritoriju, bet vēlāk darbs paplašinājās un aptvēra visu Ostlandes reihskomisariātu, t.i., arī Igaunijas, Lietuvas un Baltkrievijas teritoriju. Tomēr K. fon Strickis, 1942. gadā dodot uzdevumus krātuvei, nebija pilnībā informēts, ko kura vācu pārvaldes iestāde dara bibliogrāfijas sastādīšanas jomā. Šis darbs ar laiku kļuva arvien labāk koordinēts. Piemēram, 1943. gada pavasarī vācu pārvalde K. Dilfera vadībā veica šo darbu koordināciju starp Ostlandes reihskomisariāta atbilstošo teritoriju vēsturniekiem.¹²² Darbus saskaņoja arī ar Poznaņas krātuvi Polijas teritorijā, kurā strādāja vācbaltiešu speciālisti.¹²³ No 1942. gada vasaras vācu pārvaldes pārstāvji speciālistiem pasūtīja bibliogrāfijas kartiņas katru divos eksemplāros, kā arī otru eksemplārus no jau līdz tam sastādītajām kartiņām.¹²⁴

Noteikti svarīga nozīme bija Vēstures krātuves darbinieku valodu prasmēm, bez kurām vācu ierēdņi un speciālisti nespētu apkopot viņiem nepieciešamo informāciju – vismaz ne tādos apjomos, kā tas tika paveikts ar latviešu un arī citu t.s. vietējo speciālistu palīdzību. Piemēram, Vēstures krātuves darbinieki apkopoja bibliogrāfiju ne tikai latviešu valodā, bet arī vācu, krievu, zviedru (J. T. Zemzaris) un igauņu (A. Altements) valodā.¹²⁵ LVVA (LVI fondā) glabājas fotofilmas, kas fiksē bibliogrāfijas kartotēku, kura varētu būt sastādīta Vēstures krātuves darbības laikā.¹²⁶

Tāpat pie bibliogrāfijas apkopošanas darbiem jāskaita kartotēkas papildināšana, iepērkot jau gatavu kartotēku. Krātuve iepirka daļu bibliogrāfijas kartotēkas no privātpersonas Tērbatā (Tartu). 1942. gada jūlijā A. Altements brauca uz Tērbatu un vēlāk atskaitījās par sarunām ar turienes bibliotekāru K. Veltmani (K. *Weltmann*).¹²⁷ Viņa kartotēkas apjoms tika rēķināts ap 10 000 kartiņu.¹²⁸ Sarunas par kartotēkas pirkšanu 1939. gada rudenī bija iesākusi Rakstu un mākslas kamera, tad

1940. gadā pārņēmis LVI (un turpinājis arī padomju laikā), savukārt pēc Vēstures krātuves izveidošanas sarunas turpināja tā.¹²⁹ Tomēr rezultātā K. Veltmanis atteicās slēgt līgumu, kaut izteica gatavību savus bibliogrāfiskos materiālus dot (*zu liefern*) Vēstures krātuvei arī bez līguma.¹³⁰ Piemēram, ir informācija par 7800 kartiņu pārvešanu uz Rīgu 1943. un 1944. gadā.¹³¹ LVVA glabājas K. Veltmaņa bibliogrāfijas kartotēkas kopijas (13 fotofilmas).¹³²

Strādājot pie bibliogrāfijas sastādīšanas, Vēstures krātuves darbiniekiem trūka nepieciešamo iespieddarbu (periodikas un bibliogrāfijas izdevumu, uzziņas materiālu).¹³³ Trūkstošos izdevumus krātuves darbinieki mēģināja iegūt no reihisleitera A. Rozenberga operatīvā štāba grāmatu kolekcijas,¹³⁴ tāpat grāmatas iepirka, piemēram, Kēnigsbergā (Kaļiņingrada).¹³⁵

Bibliogrāfijas sastādīšana bija apjomīgs un, iespējams, laikietilpīgākais no Vēstures krātuves darbiem, tomēr tas nebija vienīgais. Otrs krātuves uzdevums bija veikt pētījumus par padomju varas laiku Latvijā. Kā jau vairākkārt minēts, par šo Vēstures krātuves darbības virzienu pētījumu ir veicis vēsturnieks Kārlis Kangeris.¹³⁶

Ar padomju varas gada tēmām krātuves darbinieki bija saskārušies jau iestādes dibināšanas laikā 1942. gada sākumā, kad Rīgā tika veidota izstāde "Sarkanā valdīšana Latvijā" un tās organizēšanā bija iesaistīts arī J. T. Zemzaris.¹³⁷ Pirmie divi Vēstures krātuves pētījumi par padomju laiku tika veikti (vai pabeigti) 1943. gada pavasarī. Tie bija: "Latvijas PSR tiesu likumdošana" (*Gerichtsverfassung der lettischen SSR*)¹³⁸ un "Padomju Latvijas valsts orgānu struktūra" (*Innere Aufbau der Staatsorgane der Lettländischen Räterepublik*).¹³⁹ Pēdējam darbam kā autors minēts A. Altements. Šie pētījumi bija koncentrēti saraksti par padomju pārvaldes iestādēm un atbilstošo likumdošanu to izveidei. 1943. gada pavasarī ar tēmām par padomju gadu bija nodarbināti A. Altements, M. Stepermanis un J. Zemzaris.¹⁴⁰ Trešais pabeigtais krātuves darbs bija "Latvijas PSR valsts iekārtas izveidošanās. Īss vēsturisks pārskats" – 1944. gada jūlijā (autors A. Altements).¹⁴¹

Ģenerālkomisāra pilnvarotais (iespējams, K. Dīlfers) 1943. gada pavasarī pasūtīja 50 kopijas no šiem sarakstiem un izsūtīja tās dažādām "Trešā reiha" iestādēm "iekšējai lietošanai".¹⁴²

Kā minēts iepriekš, šis darbs tika ierindots arhīvu materiālu aizsardzības pasākumu kategorijā,¹⁴³ t.i., bija jāzina padomju laika pārvaldes struktūra, lai savāktu visus attiecīgos avotus, "pasargātu" tos no iznīcināšanas. Vācu pārvalde vāca padomju laika materiālus, lai izpētītu ienaidnieku un izmantotu informāciju propagandai, tāpat tie varēja būt pierādījumi apsūdzībām. Vēstures krātuves darba rezultātu praktiskā pielietojuma piemērs Rīgā bija, piemēram, Valsts arhīvam nosūtītais saraksts par padomju laika tiesu iestādēm – ar prasību pārbaudīt, vai sarakstā uzskaitīto tiesu u.c. iestāžu dokumenti ir arhīvā.¹⁴⁴

Minētie krātuves pētījumi bija atsevišķi darbi no kopējā uzdevuma pētīt padomju gadu. K. Dilfers uzsvēra, ka šī pētniecība notiekot saskaņā ar “vēsturnieku tikšanās laikā pārrunātajām problēmām”¹⁴⁵ un ka tas esot pirmais “pienesums” Vēstures krātuves darbības programmas (*Arbeitsprogramm*) ietvaros, kas pagaidām paredzēti kā atsevišķi pētījumi, un ka tiekot vēl veikti pētījumi par Latvijas Universitātes boļševizāciju, par armijas boļševizāciju un par Augusta Kirhenšteina valdību.¹⁴⁶

Bibliogrāfijas sastādīšana un padomju varas gada izpēte tika ierindota karam svarīgo zinātnes uzdevumu kategorijā (*wissenschaftliche Forschung für kriegswichtige Zwecke*), un līdz ar to Vēstures krātuve varēja pamatot savu eksistenci. Piemēram, tas bija arguments A. Švābem, lai nesamazinātu krātuves štatus 1943. un 1944. gadā, kā tas tika prasīts no iestādēm.¹⁴⁷

Līdztekus minētajiem darbiem krātuves darbinieki pievērsās arī vēsturisku tēmu izpētei, piemēram, A. Švābe – par Livonijas bruņinieku tiesībām (“Livonijas vidējās bruņinieku tiesības: teksts un komentārs”),¹⁴⁸ J. T. Zemzaris – par zviedru laika tiesām (*Gerichtsverfassung der Schwedenzeit in Livland*); T. Zeids strādāja ar 17. gadsimta Livonijas landtāga dokumentiem (*Livländische Landtagsakten aus dem 17. Jh.*); M. Stepermaņa un A. Altementa tēma bija agrārā likumdošana Vidzemē 18. gadsimta 60. gados (*Agrarverfassunge in Livland in 60-ten Jahren des XVIII Jahrhunderts*).¹⁴⁹

J. T. Zemzaris atmiņās raksta, ka ar vēsturisko tēmu pētniecību krātuves darbinieki esot nodarbojušies nelegāli,¹⁵⁰ tomēr oficiāli atļauja tam bija, kaut arī tas neskaitījās prioritārs iestādes uzdevums. Par to liecina sarakste ar Latvijas ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļu. 1942. gada septembrī A. Švābe prasīja atļauju Vēstures krātuves darbiniekiem strādāt arhīvā zinātniskā darba veikšanai. Atļauja tika saņemta pēc trim mēnešiem – 1942. gada decembrī, ar nosacījumu, ka tas netraucēs kartotēkas sastādīšanu, jo šie arhīva pētījumi neesot steidzami.¹⁵¹

Tāpat Vēstures krātuve veica neplānotus pētījumus vai sniedza vēsturiskas izziņas un, ja pati neveica šo darbu, vajadzības gadījumā piesaistīja citus speciālistus. Piemēram, pārskatu par Rīgas vietu Ziemeļjūras un Baltijas jūras tirdzniecībā viduslaikos un jaunajos laikos (*Die Stellung Rigas in Nord und Osteuropas Handel im Mittelalter und der Neuzeit*) sagatavoja Georgs Jenšs no Valsts arhīva un Hugo [?] Vītols.¹⁵²

Arhīva materiālu (avotu) apzināšana un vākšana arī bija viens no krātuves uzdevumiem, kaut arī apsekotajos sarakstes dokumentos un atskaitēs tas maz atspoguļojas.¹⁵³ Ievāktos materiālus krātuves darbinieki nodeva Valsts arhīvam.¹⁵⁴

Vēstures krātuve veica vēl citus darbus, un daļa no tiem bija iesākta jau institūta pastāvēšanas laikā. Kā minēts iepriekš, 1941. gada rudenī

institūta darbiniekiem bija izdevies iespiest iepriekš sagatavotus izdevumus Latvijas vēstures avotu sērijā. Tos un 1940. gadā izdoto krājumu "Latvijas vēstures avoti Jeziūtu ordeņa arhīvos"¹⁵⁵ Vēstures krātuve centās "legalizēt" vācu pārvaldes laikā.¹⁵⁶ Visu 1942. gadu krātuves darbinieki nopūlējās, lai vācu pārvalde atļauj izplatīt šos jau iespiestos darbus.

Vēl viens institūta iesākts darbs, ko turpināja krātuve, bija tajā laikā Vācijā esošā Kurzemes zemes arhīva dokumentu kopiju pasūtīšana. Vienošanās starp Latviju un Vāciju par 8000 fotokopiju izgatavošanu (par 3000 RM) Prūsijas slepenajā arhīvā tika panākta 1940. gada pavasarī,¹⁵⁷ bet padomju laikā šis darbs netika turpināts. 1942. gadā Vēstures krātuve pasūtīja šīs kopijas un maksāja par tām no sava budžeta.¹⁵⁸ Autores rīcībā nav informācijas, kad tieši šīs kopijas tika izgatavotas un kad tās nonāca Latvijā. LVVA glabājas fotokopijas¹⁵⁹ un fotofilmas¹⁶⁰ no Kurzemes zemes arhīva.¹⁶¹

VĒSTURES KRĀTUVES DARBINIEKU PAPILDU DARBI

Vācu kara laika pārvaldes sistēmā tika stingri uzraudzīts, kādi papildu algoti darbi tiek veikti. Piemēram, A. Švābe un M. Stepermanis bija mācību spēki toreizējās Rīgas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē. Kā minēts iepriekš, fakultāte darbu uzsāka 1942. gada 27. martā (ar Ostlandes reihskomisāra atļauju un Latvijas ģenerālkomisāra rīkojumu), tomēr – bez vēstures kursu lasīšanas.¹⁶²

Vācu ierēdņi atzina fakultātes svarīgo lomu, piemēram, vācu valodas stiprināšanai un izplatībai, vācu valodas skolotāju sagatavošanai, kā arī ātrākai universitātes pārvācošanai.¹⁶³ Par svarīgām uzskatīja arī vēstures studijas, tikai ne latviešu mācību spēku sniegumā, tāpēc tika meklēti vācieši vēstures kursu lasīšanai. Tomēr līdz 1942. gada beigām neviens vēl nebija uzsācis lasīt šos kursus. A. Švābe un M. Stepermanis ir ierakstīti Filoloģijas un filozofijas fakultātes 1942./1943. gada mācību plānā, tomēr pretī viņu vārdam nav norādīti kursu nosaukumi, kā tas ir citiem profesoriem.¹⁶⁴ Savukārt turpat ir kurss "Eiropas vēsture" (*Landeskunde Europa*), kam nav pretī ierakstīts profesora vārds.¹⁶⁵

A. Švābe un M. Stepermanis no akadēmiskajiem pienākumiem universitātē oficiāli tika atbrīvoti 1943. gada decembrī, abiem paturot viņu akadēmiskos amata nosaukumus – profesors un docents.¹⁶⁶ Līdz ar to Vēstures krātuve viņiem kļuva par pamata darbavietu.¹⁶⁷ Vēstures literatūrā ir fiksēts kāds atmiņu pārstāsts par K. Dilfera komentāru saistībā ar šo atbrīvošanu. A. Švābem pirms emigrēšanas no Latvijas 1944. gadā esot bijusi ar viņu saruna, kurā Latvijas ģenerālkomisāra pārstāvis atzinis, ka atbrīvošana no darba universitātē esot bijusi saistīta ar rīkojumu no Berlīnes un ar Švābes lielo ietekmi uz studentiem, kurus viņš esot audzinājis "Vācijai naidīgā garā".¹⁶⁸

Papildu algotus darbus strādāja U. Ģērmanis un T. Zeids. Viņi bija vēstures skolotāji Rīgas pilsētas 2. ģimnāzijā.¹⁶⁹ Jautājums par viņu papildu darbu tika lemts Starpresoru komisijas sēdē 1942. gada decembrī, un viņiem tika dota atļauja turpināt šo darbu.¹⁷⁰

Vasaras mēnešos jaunākos speciālistus norīkoja obligātajos lauku un meža darbos, piemēram, kurināmā sagādē ziemas mēnešiem Rīgai.¹⁷¹ K. fon Strickis atskaitēs savai priekšniecībai izrādīja neapmierinātību par speciālistu norīkošanu šādos darbos, jo tā tiekot kavēts viņa pārraugāmo iestāžu darbs.¹⁷²

VĒSTURES KRĀTUVES DARBĪBA KARA BEIGĀS

Nav precīzu datu par Vēstures krātuves darbību kara beigās. Dokumenti par kara beigu posmu ir skopi un Vēstures krātuves darbu atspoguļo tikai fragmentāri. Pēdējā Vēstures krātuves darbinieku sastādītā atskaite ir par 1944. gada otro ceturksni (aprīlis–jūnijs),¹⁷³ jo, tā kā krātuvei bija jāatskaitās reizi ceturksnī, jau nākamās atskaites reizē (oktobra sākumā) vācu pārvalde Rīgā bija pārstājusi darboties.¹⁷⁴ Izziņāt šī perioda aktivitātes nedaudz palīdz J. T. Zemzara publicētais atmiņu stāsts par krātuves materiālu pārvešanu uz Kurzemi kara beigās.¹⁷⁵

Arhīvu, bibliotēku un muzeja materiālu izvešana ārpus Rīgas un citām lielākajām pilsētām un to novietošana drošākās glabātavās gaisa uzbrukumu gadījumā atbilda kultūras vērtību aizsardzības pasākumiem, kādi tika veikti “Trešajā reihā” kara laikā, tajā skaitā arī Latvijā.¹⁷⁶ Vēstures krātuves materiāli Kurzemē atradās dažādās vietās vai arī tika pārvietoti. Tie bija Džūkstē, Irlavā un Kukšu muižā.¹⁷⁷ Pēc vācu armijas atkāpšanās Vēstures krātuves materiāli palika Latvijā.

1944. gada augustā pavēsti (arī atkārtotu) par iesaukšanu SS leģionā saņēma U. Ģērmanis.¹⁷⁸ Savukārt T. Zeids vēl neatkarīgās Latvijas laikā tika atzīts par karaklausībai nederīgu un varēja šādu izziņu uzrādīt vācu pārvaldei kara beigās.¹⁷⁹

1944. gada rudenī līdz ar Sarkanās armijas tuvošanos kopā ar nacionālsociālistiskās Vācijas armijas vienībām un pārvaldes ierēdņiem prom no Latvijas devās arī daudzi latviešu inteliģences pārstāvji. No Vēstures krātuves darbiniekiem emigrēja A. Švābe un U. Ģērmanis. Par A. Švābi vēstures literatūrā publicēts vēl viens atmiņu pārstāsts – par to, ka viņš esot šaubījies, vai doties emigrācijā.¹⁸⁰

Nevar precīzi noteikt, kad beidza pastāvēt Vēstures krātuve. Tās darbinieki turpināja darbu arī pēc vācu pārvaldes pārstāvju aiziešanas no Rīgas, piemēram, sargāja krātuves bibliotēkas vērtīgākos materiālus Kurzemē. Līdzstrādnieki šo bibliotēku turpināja uzskatīt par LVI īpašumu un rūpējās par to. Pēc varu nomaiņas tika atjaunota institūta darbība – universitātes sastāvā (1944. gada decembrī).¹⁸¹ Pārē-

jie krātuves zinātniskie līdzstrādnieki palika Latvijā. M. Stepermani iecēla par atjaunotā institūta direktoru. Institutā turpināja strādāt arī T. Zeids, A. Altements un J. T. Zemzaris.¹⁸²

NOSLĒGUMS

Vēstures krātuves izveidošana un pastāvēšana bija iespējama, jo bija likvidēts LVI. Krātuves darbība ir neviennozīmīgi vērtējama. Latviešu vēsturnieki, strādājot krātuvē, varēja palikt vēstures zinātnes jomā kara laikā. Nacionālsociālistiskās Vācijas pārvalde vēlējās kontrolēt vietējos vēsturniekus un izmantot viņu darbu savu mērķu īstenošanai.

Vēstures krātuve bija vienīgā latviešu speciālistu iestāde, kuras tiešajos pienākumos ietilpa vēstures pētniecība – kaut arī ierobežota un nacistiskās Vācijas ideoloģijas apzīmogota. Kā LVI darba turpinātāja tā saglabāja izredzes kļūt par vadošo Latvijas vēsturnieku darbavietu (piemēram, pēc latviešu vēsturnieku atlaišanas no darba universitātes Filozofijas un filoloģijas fakultātē).

Vēstures krātuves izveidi ietekmēja dažādi apstākļi. Piemēram, jāņem vērā t.s. latviešu (Zemes) pašpārvaldes darbošanās, kā arī Vācijas amatpersonu kompetenču neskaidrības un t.s. kultūrpolitikas plānu maiņas nacistiskajā Vācijā, īpaši attiecībā uz okupētajiem austrumu apgabaliem. Tāpat sava ietekme bija arī atsevišķām personām. Piemēram, vācu militārās pārvaldes laikā 1941. gada vasarā N. fon Holsts izrādīja savu personisko attieksmi pret latviešu speciālistiem, bija radikāls un slēdza LVI, kaut varēja arī neslēgt.¹⁸³ Ne velti nacistiskās Vācijas pārvalde nesteidzās ar bijušo Baltijas vāciešu sūtīšanu atpakaļ uz Baltiju vietējā pārvaldē – ne tikai tāpēc, ka viņiem bija jāturpina kolonizēt Polijas teritorija, bet arī tāpēc, lai nesaasinātu jau tā sliktās latviešu un vāciešu speciālistu savstarpējās attiecības. Vācijas pārvaldei bija nepieciešama latviešu speciālistu un sabiedrības lojalitāte un paklausība, un latviešu vēsturnieki ar šķietami savu vēstures pētniecības iestādi varēja būt viens no apsoltās kultūras autonomijas “pieturas punktiem”. Tāpat A. Švābes apstiprināšana par Vēstures krātuves vadītāju varēja būt šīs šķietamās patstāvības ilūzija, arī sasaiste (kontinuitāte) ar neatkarīgās Latvijas laiku.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Raksta pamatā ir referāts, nolasīts konferencē “Vēstures un politikas likločos: vēstures zinātnes attīstības gaita Latvijas Universitātē” Rīgā 2009. gada 24. septembrī.

² *Ronis Indulis*. Latvijas vēstures institūts laikmeta kontekstā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1995. – Nr. 4. – 24., 25. lpp.

- ³ *Zemītis Guntis*. Latvijas vēstures institūtam 75 gadi // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2010. – Nr. 4. – 137. lpp.
- ⁴ *Zemzaris Jānis*. Kultūras vērtības sargājot (Atmiņu fragmenti par darbību Vēstures krātuvē) // Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr. 2. – 47.–50. lpp.
- ⁵ *Kangeris Kārlis*. Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā: vēsture starp zinātni un propagandu // Okupētā Latvija, 1940–1990: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005. gada pētījumi. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. – 190.–218. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.).
- ⁶ *Šķiņķe Iveta*. Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbība 1941.–1944. gadā: ieskatš vēstures avotos // Starptautiska konference “Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945)”, 8.10.–12.10.1996. Jūrmala: Materiālu krājums. – Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999. – 90.–92. lpp.
- ⁷ Vācijas Federālais arhīvs (Bundesarchiv in Berlin, turpmāk – BA-B), R 92 (Generalkommissar in Riga).
- ⁸ Karls fon Strickis (*Stritzky*, 1911–1943); Kurts Dilters (*Dülfer*, 1908–1973).
- ⁹ BA-B, R 92, 128., 133., 135. lieta.
- ¹⁰ BA-B, R 153 (Publikationsstelle Berlin-Dahlem), 1427. lieta (Sammelstelle für Geschichte am Staatsarchiv Riga, 1942).
- ¹¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-701. f. (Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija. 1941–1944).
- ¹² LVVA, P-949. f. (Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas Zinātnisko iestāžu un vispārīgo lietu departaments. 1941. g. jūlijs – 1942. g. jūlijs. Vispārīgais un zinātņu departaments. 1942. g. jūlijs – 1944. g. oktobris).
- ¹³ LVVA, P-701. f., 1. apr., 45. l. (Materiāli par Latvijas vēstures institūta likvidāciju. 1941. g. septembris – decembris).
- ¹⁴ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l. (Izglītības un kultūras ģenerāldirektora rīkojumi par izmaiņām zinātnisko iestāžu darbinieku sastāvā. Sarakste ar Vēstures krātuvi par vēsturisku materiālu vākšanu un pretpadomju izstādes organizēšanu. 22.01.1942.–20.11.1942.)
- ¹⁵ LVVA, 1865. f. (Latvijas vēstures institūts, 1936–1981).
- ¹⁶ *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 200., 201. lpp.
- ¹⁷ BA-B, R 92, 52. lieta (Handakten Abt.-Leiter Dr. v. Stritzky, 1941–1944), 58. lp. (Kultūras nodaļas vadītāja K. fon Stricka atskaite par laiku 15.01.–25.02.1942.). Valsts arhīvs bija slēgts no 1941. gada 9. jūlija līdz 2. novembrim.
- ¹⁸ Vairāk sk.: *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 190.–201. lpp.
- ¹⁹ Viņš līdzdarbojās vai noteica, piemēram, Rīgas muzeju reorganizāciju, ielu pārdēvēšanu, grāmatu cenzēšanu u.c. Par latviešu vēsturnieku atstādināšanu no amatiem sk.: *Pārpuce Rasa*. Raula Šnores pārskats par Rīgas pilsētas vēstures muzeja darbību no 1940. gada augusta līdz 1941. gada jūlijam // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2011. – Nr. 1. – 130., 140. lpp.
- ²⁰ LVVA, 1865. f., 1. apr., 41. l. (Augusts Tentelis, 1939–1941), 3. lp. (Rikojuma Nr. 89, 07.07.1941., noraksts).
- ²¹ Turpat, 39. l. (Arveds Švābe, 27.09.1937.–1944. g. marts), 2-a. lp. (A. Tenteļa rikojuma Nr. 91, 07.07.1941., noraksts). Otrs institūta vicedirektors – Francis Balodis – 1940. gada jūlijā bija emigrējis uz Zviedriju.
- ²² Turpat, 37. l. (Arturs Nīkurs, 11.03.1940.–28.03.1942.), 26. lp. (A. Tenteļa rikojuma Nr. 93, 09.07.1941., noraksts).

- ²³ Turpat.
- ²⁴ Turpat, 34. l. (Jānis Lieknis, 31.07.1940.–19.10.1941.), 11. lp. (J. Lieknis, Latvijas vēstures institūtam, 04.07.1941., saņemts: 07.07.1941). Vācu okupācijas laikā viņu arestēja un 1941. gada 23. oktobrī nošāva.
- ²⁵ Turpat, P-701. f., 1. apr., 45. l., 5. lp.
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Turpat, 1865. f., 1. apr., 37. l., 28. lp. (J. Celma rikojuma Nr. 110/147, 18.08.1941., noraksts).
- ²⁸ *Evarts Edvīns*. Latviešu Zemes pašpārvaldes izveidošanās un darbības sākums vācu nacistu okupētajā Latvijā (1941. gada jūlijs – 1942. gada septembris) // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2001. – Nr. 2. – 143.–152. lpp. 1941. gada vasarā vācu militārā pārvalde pieļāva latviešu pašpārvaldes orgānu veidošanu, un tā bija praktiska palīdzība vāciešiem Latvijas pārvaldē. Daļēji tā bija arī pašu vāciešu no Berlīnes jau iepriekš organizēta – laicīgi tika piesaistīti padomju okupācijas gadā no Latvijas emigrējušie latvieši, piemēram, Oskars Dankers. Pēdējais Latvijā ieradās 1941. gada jūlijā, bet oficiāli amatā – iekšlietu ģenerāldirektora postenī (un vienlaikus atbildīgs par personālsastāvu ģenerāldirekcijās) viņš stājās 21. augustā. Vāciešu civilpārvaldes sākotnējos plānos (tai veidojoties vēl pirms Latvijas teritorijas okupācijas) neietilpa vietējo zemes pašpārvalžu izveidošanās, tāpēc kopš jūlija pirmajām dienām dažādu latviešu iestāžu vadītāju darbība līdz 1941. gada 1. septembrim (kad militāro pārvaldi Rīgā oficiāli nomainīja vācu civilā pārvalde) un arī pēc tam, līdz oficiālai atzišanai 1942. gada pavasarī, latviešu ģenerāldirekcijas darbojās puslēgāli.
- ²⁹ 1941. gada augusta dokumentos tā tiek dēvēta par “Izglītības un kultūras nozari”.
- ³⁰ Poznaņas Valsts arhīvs (Archivum Państwowe w Poznaniu), 800. fonds (Volksdeutsche Mittelstelle, Zweigstelle Posen), 100. lieta (Abt. Kultur und Schule. Allgemeine Korrespondenz. 1941–1944), 195. lp. (N. f. Holst, Rīga, 25.07.1941.).
- ³¹ LVVA, P-701. f., 1. apr., 45. l., 1. lp. (LVI likvidatori – Izglītības un kultūras nozarei, Nr. 1, 09.08.1941.).
- ³² Turpat.
- ³³ Turpat, 4. lp.
- ³⁴ Turpat, 1865. f., 1. apr., 37. l., 28. lp. (J. Celma rikojuma Nr. 110/147, 18.08.1941., noraksts).
- ³⁵ Turpat, 41. l., 3., 5. lp.
- ³⁶ Turpat, 37. l., 28. lp.
- ³⁷ Turpat, 36., 37. lp. (J. Celma rikojuma Nr. 110/[148], 18.8.1941., noraksts).
- ³⁸ Turpat, 28., 36., 37. lp.
- ³⁹ Vidzemes 1638. g. arklu revīzija. III burtnīca / Izdevis Edgars Dunsdorfs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1941. – (Latvijas vēstures avoti, 4. sēj.). 1941. gadā tika izdota trešā burtnīca un reģistri.
- ⁴⁰ Vidzemes tiesību vēstures avoti. 1336.–1551. g. / [Izdevis] Arveds Švābe. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1941. – (Latvijas vēstures avoti, [7. sēj.]).
- ⁴¹ Vidzemes saimniecības vēstures avoti. 1553.–1618. g. / Izdevis Arveds Švābe. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1941. – (Latvijas vēstures

- avoti, 6. sēj.). Par izdevumiem sk. arī: *Zeids Teodors*. Latvijas vēstures institūta nozīme Latvijas vēstures zinātnes attīstībā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1990. – Nr. 8. – 63. lpp.
- ⁴² *Bleiere Daina, Butulis Ilgvars, Feldmanis Inesis, Stranga Aivars, Zunda Antonijs*. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga: Jumava, 2008. – 304. lpp.
- ⁴³ Šo abu amatpersonu vidū pastāvēja konkurence; K. fon Strickim noteikti bija lielākas ambīcijas nekā viņa amata kompetences; tas galvenokārt attiecas uz arhīvu pārvaldīšanu Latvijas ģenerālkomisariātā; iespējams, Strickis vēlējās saglabāt savas “iestrādes” vai arī veidot strauju karjeru. 1943. gadā Stricki iesauca armijā un viņš krita frontē.
- ⁴⁴ BA-B, R 153/1427, dok.: “K. Dülfer an J. Papritz; 02.06.1942.”
- ⁴⁵ Turpat, R 92/135, 186. lp. (K. v. Stritzky an J. Celms; 23.10.1941.).
- ⁴⁶ Turpat, 241. lp. (V. Grinbergs an K. Dülfer; 25.11.1941.).
- ⁴⁷ Šajā laikā gan vācu pārvaldes ierēdņu vidū, gan arī pašu latviešu starpā notika “diskusijas” par latviešu speciālistu līdzdalību arhīvu pārvaldē: vācu pusē – par līdzdalības principiem (un vai to vispār pieļaut), latviešu pusē – par personālijām.
- ⁴⁸ LVVA, P-701. f., 1. apr., 45. l., 10.–13. lp.
- ⁴⁹ *Everts E.* Latviešu Zemes pašpārvaldes izveidošanās .. – 144., 147.–150., 152. lpp.
- ⁵⁰ Turpat. – 143., 144., 146., 148., 152. lpp. 1941. gada 24. oktobrī P. Kleists sagatavoja “Pavēles projektu par pašpārvaldes darbību Latvijas ģenerālapgabala” (ar nelieliem labojumiem Okupētā austrumu apgabala ministrijas vadītājs Alfrēds Rozenbergs (1870–1945) noteikumus izdeva 1942. gada 7. martā, un uz to pamata oficiāli latviešu pašpārvalde tika nodibināta 9. maijā).
- ⁵¹ BA-B, R 92, 49. lieta (Handakten Abt.-Leiter Dr. v. Stritzky, [1937], 1941–1942), 39., 40., 104.–110. lp. (K. v. Stritzky. Denkschrift betr. Neugestaltung einer lettischen Geschichtsideologie; Riga, August 1941).
- ⁵² Turpat, 104., 105. lp. (“*Die Aufgabe eine neue Geschichtsauffassung zu schaffen, ist eine vordringliche, da sie schon für den Geschichtsunterricht in den Grundschulen gelöst werden muss. Diese Aufgabe ist aber auch eine eminent politische, da es unbedingt notwendig ist, den Letten an Stelle des überspitzten Nationalgefühles, das ihnen die Ulmaniszeit eingeimpft hat, etwas neues zu geben, eine neue Einstellung zur Geschichte des Landes zu suggerieren, die den politischen Zielen des Reiches im Ostland entspricht und den Letten die Möglichkeit bietet, ihre Vergangenheit und die Gegenwart in einem neuen Lichte zu sehen, das auch für sie überzeugend ist.*”)
- ⁵³ Turpat, 105. lp. Minēto K. fon Stricka memorandu raksturo arī Kārlis Kangeris (*Kangeris Kārlis*. Latvijas vēstures institūts vācu okupācijas laikā: Vēstures krātuve (1942.–1944. gads): Referāts, nolasīts Rīgā 12.05.2011., LU Latvijas vēstures institūta 75. jubilejai veltītajos lasījumos). Tāpat K. Kangeris dod ieskatu memoranda tālākā izmantošanā un arī informāciju par citiem Stricka sacerējumiem: “Šo memorandu Heinrihs Strods publicējis latviešu valodas tulkojumā, minot gan nepareizu memoranda rašanās datumu (1942. g.), gan nepareizu memoranda autora vārdu (Dr. Erihs fon Strikijs). Heinrihs Strods: “Latvijas okupācijas vēstures dokumentu pirmpublicējumi”. *Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata*

2002. Rīga, 2003, Dok. Nr. 21, 303.–306. lpp.; šis dokuments atrodams arī Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos, piemēram, P 1018/1/44; Strickis vēl daudzkārt ir izteicies par Latvijas vēstures jautājumiem. Garākais un varbūt nozīmīgākais memorands tapis 1942. gada beigās (23 lpp.), pirms sava amata atstāšanas: “Erwiderung aus ‘Das lettische Problem’”, BA-B, R 6/29.”

K. Kangeris sniedz plašāku ieskatu vēstures zinātnes izmantošanā politikas (propagandas) mērķiem kara laikā, vienlaikus norādot uz citiem publicētiem darbiem par to, piemēram: *Zellis Kaspars*. Latviešu vēsturiskuma izpratnes rekonstrukcija nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā // *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija* / Red. M. Kaprāns, V. Zelča. – Rīga: Mansards, 2010. – 79.–97. lpp.

Autore pateicas Kārlim Kangerim par iespēju iepazīties ar viņa referātu, viņa sniegtajiem padomiem un atļauju izmantot referātu šī raksta papildināšanai. Papildinājumi ir citēti atsaucēs.

⁵⁴ LVVA, P-949. f., 1. apr., 58. l., 27., 96., 101. lp.

⁵⁵ BA-B, R 92/52, 45., 46., 49. lp.

⁵⁶ LVVA, P-949. f., 1. apr., 3. l., 42., 54., 55. lp.

⁵⁷ *Švābe Arveds*. Vēstures zinātne okupētā Latvijā // *Akadēmiskā dzīve: Rakstu krājums*. – 1958. – Nr. 1. – 4. lp.

⁵⁸ BA-B, R 92/133, 91. lp. (K. v. Stritzky; 24.04.1942.).

⁵⁹ Turpat, 49. lieta, 95.–99. lp. (K. v. Stritzky. Historische Erlebnisse als Schlüssel zum Wesen des Letten. März, 1942).

⁶⁰ Turpat, 133. lieta, 91. lp.

⁶¹ Turpat, R 153/1427, dok.: “K. Dülfer an J. Papritz; 02.06.1942.”.

⁶² Turpat, dok.: “K. Dülfer. Notiz. Betrifft: Gründung einer Sammelstelle für Geschichte am Staatsarchiv Riga. Riga, 23.05.1942.”.

⁶³ Turpat.

⁶⁴ Turpat.

⁶⁵ K. Dilfera dotie raksturojumi jāskata kritiski. Piemēram, A. Švābe padomju gada laikā tika atlaists no darba institūtā, un vēstures literatūrā ir informācija, ka viņa vārds esot bijis iekļauts 1941. gada jūnijā izsūtāmo personu sarakstā, sk.: *Lazdiņš Jānis*. Profesors Arveds Švābe: politiķis, vēsturnieks, jurists un... (1888–1959) // *Latvijas Vēsture*. – 2009. – Nr. 2/3. – 87. lpp. (ar atsauci uz: *Birziņa Līna*. Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gadsimtā. – [Rīga]: Zvaigzne ABC, 1999. – 159. lpp.).

⁶⁶ BA-B, R 153/1427, dok.: “K. Dülfer. Notiz ..; 23.05.1942.”.

⁶⁷ Vilhelms Lencs, sen. (*Lenz*, 1906–1976), 1941.–1944. gadā referents Ostlandes reihskomisariātā bibliotēku jautājumos; vienlaikus V. Lencs palika savos amatos Poznaņā, tajā skaitā kā “Baltvāciešu kultūras vērtību krātuves” (*Sammelstelle für baltendeutsches Kulturgut*) vadītājs; no 1941. gada beigām viņš pārsvarā uzturējās Rīgā. Vairāk sk.: *Pārpuce Rasa*. Die Verwaltung baltischer Kulturgüter in Posen (Poznań) während des Zweiten Weltkrieges // *Nordost-Archiv: Zeitschrift für Regionalgeschichte*. Neue Folge Band XIX, 2010: Menschen in Bewegung. Migration und Deportation aus dem Baltikum zwischen 1850 und 1950 / Red. K. Maier, Verantw. D. Henning. – Lüneburg: Nordost-Institut, 2010. – S. 124, 140, 141.

⁶⁸ BA-B, R 153/1427, dok.: “K. Dülfer. Notiz ..; 23.05.1942.”.

⁶⁹ Turpat.

- ⁷⁰ Turpat. K. Kangeris, piemēram, dod Latvijas ģenerālkomisāra fonda materiālos esošo A. Švābes raksturojumu 1941. gadā: “Vāciešu novērtējumā Švābe skaitījās darbīgs, bet nekritisks, kura skats uz vēsturi tiekot aptumšots no pretvāciskiem impulsiem. Atbildīgs pārstāvis pret vāciešiem naidīgajai Ulmaņa vēstures ideoloģijai. Universitātes darbā nav izmantojams, bet var apsvērt viņa iesaistīšanu citos zinātniskos pasākumos. (Sk.: “Lett. Universität, bez datuma [1941]”, BA-B, R 92/119).” (Sk.: *Kangeris K.* Latvijas Vēstures institūts vācu okupācijas laikā ..).
- ⁷¹ BA-B, R 153/1427, dok.: “J. Papritz an K. Dülfer; 14.07.1942. [?]”. K. Dulfers līdz 1941. gadam bija strādājis tiešā J. Paprica pakļautībā Berlīnē, arī tad, kad bija uzturējies dienesta darīšanās Baltijā.
- ⁷² BA-B, R 92/133, 134. lp. (K. Dülfer an Generaldirektor der Staatsarchive [E. Zipfel], 19.06.1943.).
- Kaut par *ERR* izveidi, struktūru un uzdevumiem ir salīdzinoši daudz pētījumu, tā darbība Latvijā un Baltijā vēl arvien ir maz pētīta, sk.: *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 196., 197., 202. lpp.; *Lenz Wilhelm, jun.* Die Verlagerung des Revaler Stadtarchivs im Rahmen des “Archivschutzes” während des Zweiten Weltkrieges // Reval: Handel und Wandel vom 13.–20. Jh. / Hg. von Norbert Argermann; Wilhelm Lenz, jun. – Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1997. – S. 397–443. – (Schriften der Baltischen Historischen Kommission, Nr. 8); *Бойцов М. А., Васильева Т. А.* Картоoteca “3” оперативного штаба “Рейхслайтер Розенберг”. Ценности культуры на оккупированных территориях России, Украины и Белорусии 1941–1942. – Москва: Издательство Московского Университета, 1998. – С. 22, 23; *Volkert Natalia.* Der Kulturgutraub durch deutsche Behörden in den während des Zweiten Weltkrieges besetzten Gebieten // Kulturgüter im Zweiten Weltkrieg. Verlagerung – Auffindung – Rückführung / Bearbeitet von Uwe Hartmann. – Magdeburg: Koordinierungsstelle für Kulturgutverluste Magdeburg, 2007. – S. 27–31. – (Veröffentlichungen der Koordinierungsstelle für Kulturgutverluste, Bd. 4); u.c.
- ⁷³ Ernsts Cifels (*Zipfel*, 1891–1966), Vācijas valsts arhīvu ģenerāldirektors (*Generaldirektor der preussischen Staatsarchive und Direktor des Reichsarchivs*).
- ⁷⁴ *Fahlbusch Michael.* Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik?: Die “Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften” von 1931–1945. – Baden-Baden: Nomos, 1999. – S. 493. E. Cifels sadarbojās ar *ERR* okupētajās teritorijās, īpaši austrumos, un šādā tandēmā piedalījās šo teritoriju arhīvu pārvietošanā uz “reihu”, t.i., izlaupišanā; Baltijas arhīvi tika pārvietoti vēlāk nekā pārējie – 1944. gada otrajā pusē. (Sk.: *Musial T.* Staatsarchive im Dritten Reich .. – S. 94, 118, 119, 163.)
- ⁷⁵ BA-B, R 92/135, 190.–200. lp. (J. Celms an Dr. Drechsler, [Denkschrift]; 11.12.1941. (oriģināls)); LVVA, P-701. f., 1. apr., 36. l., 1.–9. lp. (nokraksts).
- ⁷⁶ BA-B, R 92/135, 201.–204. lp.
- ⁷⁷ K. Kangeris savā referātā uzsver vēl vienu J. Celma vēstules aspektu – ebreju “jautājuma” pētīšanas organizēšanu vācu laikā, ko latvieši esot izmantojuši kā argumentu nepieciešamībai pētīt savu vēsturi: “Tomēr svarīgākais arguments vēstures krātuves izveidošanai bija pataupīts iesnieguma

- beigām. Latvijā esot izveidots institūts “žīdu un brīvmūrnieku” jautājumu izpētišanai, kas latviešu aprindās izraisot neizpratni. “Žīdu jautājuma” izpētišanai tiekot piegriezta liela vērība, bet tai pašā laikā tiekot latviešu tautas pagātnes izpētišana atstāta novārtā vai pat tiekot pilnīgi aizliegta. Ar vēstures krātuves izveidošanu šos trūkumus varēšot novērst.” (Sk.: Kangeris K. Latvijas vēstures institūts vācu okupācijas laikā ..).
- ⁷⁸ Zemzaris J. Kultūras vērtības sargājot .. – 47. lpp.
- ⁷⁹ “Aizdomas” ir par latviešu vēsturnieku palīdzību un konsultācijām. Piemēram, saistībā ar kādu citu J. Celma sastādītu vēstuli (1942. gadā) vācu amatpersonas atzina, ka pats Celms esot “tehnisks cilvēks” un šāda veida vēstuļu sastādīšanā viņam kāds (vai kādi) palīdzot, sk.: BA-B, R 92/49, 57., 58. lp. (K. v. Stritzky, 07.11.1942.) (Minēta J. Celma “vēstule par Jelgavas pieminekli”).
- ⁸⁰ BA-B, R 92/135, 275. lp.
- ⁸¹ LVVA, P-949. f., 1. apr., 21. l., 105. lp. (Generalkommissar in Riga an J. Celms, 28.02.1942. (oriģināls)); BA-B, R 92/135, 208. lp. (noraksts).
- ⁸² Zemzaris J. Kultūras vērtības sargājot .. – 48. lpp.
- ⁸³ LVVA, P-949. f., 1. apr., 17. l., 25. lp.; 21. l., 219., 220. lp.
- ⁸⁴ Oficiālais nosaukums – Baltvācu kultūras vērtību krātuve (*Sammelstelle für baltendeutsches Kulturgut*).
- ⁸⁵ LVVA, 291. f. (T. Zeids, 1931–1992), 1. apr., 152. l. (T. Zeida personas dokumenti, 1930–1994), 9. lp. (Autobiogrāfija).
- ⁸⁶ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 3. lp. (Izglītības un kultūras ģenerāldirektora rīkojums; 14.01.1942.).
- ⁸⁷ Turpat, 5. lp.
- ⁸⁸ Turpat, 10., 11., 13. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 11. lp.
- ⁹⁰ BA-B, R 153/1427, dok.: “K. Dülfer. Notiz ..; 23.05.1942.”.
- ⁹¹ LVVA, P-949. f., 1. apr., 21. l., 106. lp. (K. v. Stritzky an J. Celms; 28.2.1942.).
- ⁹² Zemzaris J. Kultūras vērtības sargājot .. – 47. lpp.
- ⁹³ Prof. Dr. Augustu Tenteli pieminot // Izglītības Mēnešraksts. – 1942. – Nr. 2 – 55. lpp. Krātuves veidošanas laikā A. Tentelis sarakstes dokumentos netiek pieminēts kā varbūtējais krātuves vadītājs – iespējams, tāpēc, ka viņš bija pārliecināts un patiess Ulmaņa piekritējs un atbalstītājs un kā tāds viņš nebūtu atbildis vācu okupācijas pārvaldei. Par A. Tenteli sk.: Šnē Andris. Latvijas Universitātes rektors profesors Augusts Tentelis // Profesors *Dr. honoris causa* Augusts Tentelis: Dzīve un darbs / Sast. Mārīte Saviča. – Rīga: LU apgāds, 2009. – 7.–23. lpp.
- ⁹⁴ BA-B, R 92/135, 47.–49. lp.
- ⁹⁵ Zemzaris J. Kultūras vērtības sargājot .. – 47. lpp.
- ⁹⁶ LVVA, 1865. f., 1. apr., 76. l., 2. lp.
- ⁹⁷ 1943. gada laikā viņu bija nomainījusi Karlīne Sakuma (sk.: LVVA, 1865. f., 1. apr., 76. l., 22., 71. lp.).
- ⁹⁸ LVVA, P-949. f., 1. apr., 22. l., 65., 74., 75. lp.; 1865. f., 1. apr., 50. l., 1.–5. lp.; 58. l., 1., 3. lp.
- ⁹⁹ Turpat, 1865. f., 1. apr., 76. l., 139.–141. lp.; P-949. f., 1. apr., 22. l., 129. lp. (1943. gada janvārī krātuvē bija 9 darbinieki, bet februārī – 8.)

- ¹⁰⁰ Turpat, P-949. f., 1. apr., 1. l., 16.–19., 32. lp.
- ¹⁰¹ Izstādi organizēja t.s. Antisemitisma institūts (Kultūras un sabiedrisko lietu departamenta Antisemitisma nodaļa, ar biroja adresi Jura Alunāna ielā 7); izstādei telpas tika piešķirtas Rīgā, Ādolfa Hitlera (tag. Brīvības) ielā 37/39; līgumus ar līgumstrādniekiem slēdza un naudu maksāja “latviešu ģenerāldirekcija” no sava budžeta; par t.s. Antisemitisma institūta darbību un nespēju veikt “zinātniskus pētījumus” vairāk sk.: *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 202.–204. lpp.
- ¹⁰² BA-B, R 92/135, 56. lp. (Notiz, K. Dülfer; 18.03.[1942.]); Par krātuves darbiniekiem sk. arī dokumentu: Turpat, 223. lp. (Notiz, K. Dülfer; 12.04.[1942.]).
- ¹⁰³ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 5. lp.
- ¹⁰⁴ Maksis Brants (*Brandt*, 1890–?) ar ģimeni izbrauca no Latvijas 1939. gada decembrī vietējo vāciešu pārvietošanas akcijas laikā, sk.: Izceļojošo vācu tautības pilsoņu saraksts. – Rīga: Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta izdevums, 1940. – 173., 174. lpp.
- ¹⁰⁵ *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 47. lpp.
- ¹⁰⁶ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 28. lp.; BA-B, R 92/135, 223. lp. LVI bibliotēkas un rokrakstu materiālu pārvešanu piemin J. T. Zemzaris savās atmiņās (sk.: *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48. lpp.).
- ¹⁰⁷ LVVA, P-701. f., 1. apr., 45. l., 2., 10.–13. lp.; 1. l., 28. lp.; BA-B, R 92/135, 186., 212. lp.
- ¹⁰⁸ BA-B, R 92/135, 215., 223. lp.; LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l.
- ¹⁰⁹ BA-B, R 92/135, 223. lp.
- ¹¹⁰ Turpat, 144. lieta (Bibliotheken in GK Riga (Übersicht über die Bestände und Räumlichkeiten, Personalangelegenheiten), 1941–1943), 246. lp.
- ¹¹¹ LVVA, 1865. f., 1. apr., 33. l., 30. lp.; *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 49. lpp.
- ¹¹² LVVA, P-949. f., 1. apr., 21. l., 147., 148. lp. (K. v. Stritzky an Dr. Priman, Betr. Sammelstelle für Geschichte, 12.05.1942. (oriģināls)); BA-B, R 92/135, 224., 225. lp. (noraksts).
- ¹¹³ BA-B, R 92/135, 209.–211. lp.
- ¹¹⁴ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 10. lp.
- ¹¹⁵ BA-B, R 92/135, 225. lp.
- ¹¹⁶ “Vēsturnieku sarunas” vai “sarunas “Romā”” vācu ierēdņu sarakstē tiek pieminētas vairākkārt. Piemēram, jau 1941. gadā vācu militārās pārvaldes laikā tādas min arī N. fon Holsts. 1942. gada pavasarī Rīgā arī notika “vēsturnieku sarunas “Romā”” – par Vēstures krātuvi; tādas piemin K. Dülfers (sk.: BA-B, R 153, 1427. lieta, dokumenti: “K. Dülfer, Notiz; Riga, 23.05.1942.” un “K. Dülfer an J. Papritz; Riga, 02.06.1942.”).
- ¹¹⁷ Turpat.
- ¹¹⁸ Līdz nākamā mēneša 10. datumam; 1942. gada martā un aprīlī paveiktais bija jāapvieno vienā atskaitē; sk.: BA-B, R 92/135, 213. lp. (K. Dülfer an die Sammelstelle; 10.04.1942.).
- ¹¹⁹ BA-B, R 92/135, 174. lp. (A. Švābe an Generalkommissar in Riga [Tätigkeitsbericht, Oktober – Dezember 1942]; 27.01.1943.). Piemēram, 1943. gada rudenī Vēstures krātuve kavējās ar atskaites sūtīšanu, saņemot par to aizrādījumu (sk.: Turpat, 128. lieta, dok.: “K. Dülfer an die Sammelstelle; 23.11.1943.”).

- ¹²⁰ *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 200., 201. lpp. (oriģināli atrodas: BA-B, R 92, 128. un 135. lietā).
- ¹²¹ BA-B, R 92/133, 134. lp.; *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 202. lpp.
- ¹²² BA-B, R 92, 53. lieta (Handakten Staatsarchivsrat Dr. Dülfer, Abt. Kultur beim GKR. Archivangelegenheiten, historisch Forschungen und kulturelle Ansichten. 1941–1944), 68., 69. lp.; LVVA, 1865. f., 1. apr., 76. l., 136. lp.; P-949. f., 1. apr., 22. l., 130. lp.
- ¹²³ BA-B, R 92/53, 72. lp.; R 153/1427, dok.: “J. Papritz an K. Dülfer; 14.7.1942. [?] (melnraksts)”.
- ¹²⁴ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 57. lp.; 22. l., 129., 130. lp. Līdz 1943. gada vasarai Vēstures krātuve bija sagatavojusi 12 000 bibliogrāfijas kartiņas. Savukārt līdz 1944. gada jūnijam (pēdējā atskaite) tās darbinieki sastādīja ap 22 000 bibliogrāfijas kartiņu (sk.: BA-B, R 92/128, dok.: “Tätigkeitsbericht, April–Juni 1944; 10.07.1944.”).
- ¹²⁵ LVVA, P-949. f., 1. apr., 17. l., 25. lp. J. T. Zemzaris atmiņās min, ka krātuves darbinieki esot labprāt veikuši bibliogrāfijas sastādīšanas darbu un tas esot darīts A. Ģērmaņa vadībā (sk.: *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargānot .. – 48. lpp.).
- ¹²⁶ LVVA, 4060. f. (Latvijas vēstures institūts (arhīva materiālu kolekcija), 1501–1947), 2-II. apr., 675.–684. lieta (Vēstures bibliogrāfijas uzņēmumi).
- ¹²⁷ BA-B, R 92/135, 232.–235. lp.
- ¹²⁸ Kartotēka, “kur savākti dati par visu, kas krievu valodā, laikā no apm. 1650. gada līdz mūsdienām, sarakstīts par latviešu tautu, zemi, valodu, vēsturi, kultūru vai sakarā ar šiem jautājumiem” (sk.: LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 66. lp.).
- ¹²⁹ Turpat.
- ¹³⁰ BA-B, R 92/135, 232. lp.
- ¹³¹ Skaitis 7800 ir ņemts, sasummējot Vēstures krātuves atskaitēs un sarakstes dokumentos dotos skaitļus (sk.: BA-B, R 92, 128. lieta (Atskaites); 135. lieta, 274. lp. (Atskaite), 232. lp. (A. Švābe an Generalkommissar in Riga; 16.01.1943.)).
- ¹³² LVVA, 4060. f., 2-II. apr., 685. lieta (Veltmaņa bibliogrāfija); 13 fotofilmas (melnbaltas, šaurfilmas), kurās fiksētas kartotēkas kartiņas krievu valodā, alfabēta secībā, “pārstāvēti” ir burti “A, B, B, Γ”.
- ¹³³ BA-B, R 92/135, 242., 243. lp.
- ¹³⁴ Par ERR kolekciju vākšanas iemesliem, metodēm un citām iesaistītajām organizācijām sk.: *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 190.–192., 196., 197. lpp.; *Volkert N.* Der Kulturgutraub durch deutsche Behörden .. – S. 27–31.
- ¹³⁵ BA-B, R 92/135, 246.–272. lp. (Par grāmatu iepirkšanu 1942. gada septembrī un decembrī).
- ¹³⁶ *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 190.–218. lpp.
- ¹³⁷ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 37. lp.
- ¹³⁸ BA-B, R 92/133, 141.–147., 160. lp. (Pavadvēstule 1943. gada 26. februārī un teksts vācu valodā). 1942. gada sarakstē minēts, ka krātuve pēta arī Latvijas Republikas tiesu sistēmu, bet šāds pētījums netika pabeigts un iesniegts, vismaz ne par LR laika tiesu sistēmu. (Sk.: LVVA, P-949. f., 1. apr., 21. l., 219., 220. lp.)

- ¹³⁹ BA-B, R 92/133, 139., 169.–197., 198.–235. lp. (Pavadvēstule 1943. gada 22. martā un teksts vācu un latviešu valodā). Tekstā (sarakstā) uzskaitīta pārvaldes iestāžu struktūra (pakļautība) un tas, kad un pēc kādiem normatīvajiem aktiem vadoties veidotas konkrētas iestādes; sarakstā nav minētas amatpersonas.
- ¹⁴⁰ LVVA, P-949. f., 1. apr., 17. l., 25. lp. (12.05.1943.). J. T. Zemzaris savās atmiņās min (acīmredzot runājot par padomju laika izpēti), ka “pārvaldes iestāžu uzdotā tematika ar kaili pragmatisku raksturu nevienu nevarēja ieinteresēt un sajūsmināt. Šo darbu uzskatījām par nepieciešamu nodevu” (sk.: *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48. lpp.).
- ¹⁴¹ *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 202. lpp.
- ¹⁴² BA-B, R 92/133, 129.–137. lp. Pēc sarakstes dokumentiem redzams, ka eksemplārus nosūtīja Latvijas ģenerālkomisāram, Ostlandes reihskomisāram; reihisleitera A. Rozenberga operatīvajam štābam, Vācijas valsts arhīvu vadībai (arī “Dālema publikāciju iestādes” vadītājam J. Papricam) u.c.; daļa no iestādēm bija šī darba “pasūtītāji”, daļa – “interesenti”; sākotnēji pasūtīto eksemplāru skaits bija 20, bet pēc piezīmēm redzams, ka šis skaits palielinājās līdz 50.
- ¹⁴³ BA-B, R 92/133, 130., 133. lp.
- ¹⁴⁴ Turpat, 159. lp.
- ¹⁴⁵ Turpat, 130. lp. (K. Dülfer an R. Wittram; 19.06.1943.). “*auf der Historikerbesprechung durchgesprochene Probleme*”; K. Dülfers nemin konkrēti, kam un kādos apjomos tas ir uzdots, tomēr jāņem vērā, ka šajos jautājumos viņš varēja runāt gan Latvijas ģenerālkomisāra, gan Ostlandes reihskomisāra, gan arī *ERR* vārdā.
- ¹⁴⁶ BA-B, R 92/133, 131., 158. lp.
- ¹⁴⁷ LVVA, P-949. f., 1. apr., 22. l., 129. lp.; 17. l., 57. lp.; 1865. f., 1. apr., 76. l., 138.–141. lp. Vienīgais, kurš tika atlaists no darba Vēstures krātuvē, bija palīgstrādnieks (1943. gada sākumā).
- ¹⁴⁸ LVVA, P-949. f., 1. apr., 17. l., 25. lp. (12.05.1943.).
- ¹⁴⁹ BA-B, R 92/135, 231. lp.
- ¹⁵⁰ *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48. lpp.
- ¹⁵¹ BA-B, R 92/135, 229.–231. lp.
- ¹⁵² Turpat, 318., 319. lp.; LVVA, 1865. f., 1. apr., 86. l., 1. lp.
- ¹⁵³ BA-B, R 92/135, 174. lp.; *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48. lpp.
- ¹⁵⁴ BA-B, R 92/133, 272. lp. (A. Švābe an [K. Dülfer], 18.08.1942.).
- ¹⁵⁵ Latvijas vēstures avoti Jeziūtu ordeņa arhīvos / Sakārtojais Jāzeps Kleijntjenss. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta izdevums, 1940. – (Latvijas vēstures avoti, 3. sēj.). Par izdošanas mēnesi precīzu ziņu nav; šo krājumu sakārtoja holandiešu vēsturnieks J. Kleijntjenss, bet rādītājus sastādīja latviešu arhīva darbinieks Kārlis Škapars. Par Latvijas vēstures avotu sēriju sk.: *Zeids T.* Latvijas vēstures institūta nozīme .. – 63. lpp.
- ¹⁵⁶ No vēstures avotu sērijas darbiem trim izdevumiem izdošanas laiks ir norādīts 1941. gads, tomēr sarakste vācu okupācijas laikā notika tikai par diviem no tiem – E. Dunsdorfa “Vidzemes 1638. g. arklu revīzija. III burtnīca” un A. Švābes “Vidzemes tiesību vēstures avoti. 1336–1551” (sk.: LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 69. lp. (Atļauja par A. Švābes darbu; 20.11.1942.)).

- ¹⁵⁷ Latvijas un Vācijas starpvalstu sarunās panāktā vienošanās par kultūras vērtību sadali un izvešanu no Latvijas saistībā ar vāciešu pārvietošanu no Latvijas kara sākumā.
- ¹⁵⁸ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 14. lp.; 1865. f., 1. apr., 86. l., 26. lp.; BA-B, R 92/135, 223., 244., 245. lp.
- ¹⁵⁹ LVVA, 4060. f. (Latvijas Vēstures institūts (arhīva materiālu kolekcija). 1501–1947), 2-I. apr., 468.–476. lieta.
- ¹⁶⁰ Turpat, 691.–824. lieta.
- ¹⁶¹ Raksta autore pateicas vēsturniecei Mārītei Jakovļevai par norādi uz šiem arhīva materiāliem. Tā kā Otrā pasaules kara laikā Vācijā esošie Kurzemes zemes arhīva materiāli 1971. gadā atgriezās Latvijā, kara laikā izgatavotās kopijas savu aktualitāti ir zaudējušas, izņemot gadījumus, ja vēsturnieki konstatēs kādus iztrūkstošus dokumentus arhīva kolekcijā. Vairāk par arhīva vēsturi sk.: *Zeids Teodors*. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti. – Rīga: Zvaigzne, 1992. – 122., 123. lpp.
- ¹⁶² BA-B, R 92/52, 45., 46., 49. lp.
- ¹⁶³ Turpat, 51. lieta, 28. lp.
- ¹⁶⁴ Turpat, 50. lieta (Handakten Abt.-Leiter Dr. v. Stritzky. Denkmal-, Hochschul- und Besoldungswesen, 1941–1943), 19.–23. lp.
- ¹⁶⁵ Piemēram, ir informācija, ka Latvijas ģenerālkomisariātā strādājošais Kurts Dilters 1943. gada pavasarī gatavoja universitātei kursu par pārvaldes vēsturi Latvijā un Baltijā (sk.: BA-B, R 92/135, 251. lp. (K. Dülfer an die Landesbibliothek, 22.04.1943.). Vēstures kursu lasīšanai Rīgā piesaistīja arī citus vācu vēsturniekus.
- ¹⁶⁶ LVVA, P-949. f., 1. apr., 3. l., 1. lp. (29.12.1943.).
- ¹⁶⁷ Turpat, 1865. f., 1. apr., 39. l., 15. lp. (Dokumentā minēts, ka abi krātuvē pamata darbā ir no 1944. gada 1. februāra.)
- ¹⁶⁸ Citēts pēc: *Lazdiņš Jānis*. Profesors Arveds Švābe: politiķis, vēsturnieks, jurists un... (1888–1959) // Latvijas Vēsture. – 2009. – Nr. 2/3. – 89. lpp.; autoram atsauc uz: *Strods Heinrihs*. Un gars ritēs mājup (jeb pārdomas par Arveda Švābes dzīvi un darbu) // Dzimtenes Balss (Berlīne). – 1988. – Nr. 18 (2110). – 5. maijs. – 7. lpp.
- ¹⁶⁹ LVVA, P-949. f., 1. apr., 129. l., 72., 75. lp. (Vienā dokumentā minēta “2. Rīgas valsts ģimnāzija”, otrā – “Rīgas pilsētas 2. ģimnāzija”).
- ¹⁷⁰ Turpat, 1865. f., 1. apr., 33. l., 22. lp.
- ¹⁷¹ Turpat, 26. l., 48. lp.; 33. l., 21. lp. (A. Altements; U. Ģērmanis).
- ¹⁷² BA-B, R 92/52, 1., 7. lp.
- ¹⁷³ Turpat, 128. lieta, dok.: “Tätigkeitsbericht, April–Juni 1944, 10.07.1944.”. Apskaitē ir tas pats vienveidīgais teksts, kāds ir arī iepriekš – “tiek turpināti pētījumi pie padomju gada tēmu izpētes” u.tml.
- ¹⁷⁴ Piemēram, pēc iekšlietu ģenerāldirektora Oskara Dankera (1883–1965) dotās informācijas latviešu (Zemes) pašpārvalde beidza oficiāli pastāvēt (beidza darbu) 1944. gada 27. septembrī (sk.: *Dankers Oskars*. “Lai vēsture spriež tiesu”: Atmiņas. – Toronto: Latvis, 1965. – 114. lpp.).
- ¹⁷⁵ *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48.–50. lpp.
- ¹⁷⁶ Vācu pārvalde kultūras vērtības sākotnēji neizveda no Latvijas teritorijas (atšķirībā, piemēram, no Krievijas materiāliem); šī “neizvešanas politika” bija spēkā līdz 1944. gadam, kad, Vācijas armijai atkāpjoties, no Baltijas

tika izvests liels daudzums kultūras vērtību (sk.: *Lenz W., jun.* Die Verlagerung des Revaler Stadtarchivs .. – S. 403).

- ¹⁷⁷ LVVA, 1865. f., 1. apr., 33. l., 30. lp.; *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48.–50. lpp. Krātuves aprēķinātais apjoms no Rīgas izvedamajiem materiāliem bija 6 m³, svars – 2000 kg (“darba aktis, kartotēkas materiāli, darba bibliotēka”), sk.: LVVA, P-701. f., 1. apr., 44. l., 14. lp. (13.05.1944.).
- ¹⁷⁸ LVVA, 1865. f., 1. apr., 33. l., 33., 34. lp.
- ¹⁷⁹ Turpat, 24. lp.
- ¹⁸⁰ *Lazdiņš J.* Profesors Arveds Švābe: politiķis, vēsturnieks, jurists un .. – 89. lpp. (atsauce uz: *Strods H.* Un gars ritēs mājup .. – 7. lpp.). Sk. arī: *Birziņa Līna.* Latvijas Universitātes tiesibzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gadsimtā. – [Rīga]: Zvaigzne ABC, 1999. – 159. lpp. (ar atsauci uz T. Zeida atmiņām). Diemžēl ir grūti izsekot, kā šis atmiņas jeb atmiņu pārstāsti ir nonākuši līdz publikācijai. Jāpiemin, ka kara beigās vērā ņemams notikums Švābes ģimenē bija dēla Arvīda Andra piedzimšana Rīgā 1944. gada 4. septembrī, sk.: LVVA, 1865. f., 1. apr., 39. l., 17. lp. (Dzimšanas apliecība, 06.09.1941.).
- ¹⁸¹ *Zemītis G.* Latvijas Vēstures institūtam 75. gadi .. – 137. lpp.
- ¹⁸² Par M. Stepermani, T. Zeidu, A. Altementu institūtā, sk.: LVVA, 291. f., 1. apr., 152. l., 9. lp.; 1865. f., 1. apr., 26. l., 63. lp. A. Altements pēc ilgstošas slimības mira 1946. gada 29. decembrī (viņš ilgāku laiku bija slimojis arī 1944. gada vasarā, vismaz 3 mēnešus), sk.: LVVA, 1865. f., 1. apr., 26. l. (A. Altements, 1937–1944), 62. lp.; J. T. Zemzaris institūtā darbojās līdz 1949. gadam, kad bija spiests no tā aiziet (sk.: *Auns Muntis.* Jānim Tālivaldim Zemzarim – 100 // Latvijas Arhīvi. – 2002. – Nr. 1. – 149. lpp.).
- ¹⁸³ Piemēram, Lietuvā vācu okupācijas laikā (1943. gads) pastāvēja ZA Vēstures institūts (sk.: BA-B, R 92/53, 67. lp.).

Rasa Pārpuce

DIE TÄTIGKEIT DER SAMMELSTELLE FÜR DIE GESCHICHTE IM ZWEITEN WELTKRIEG (IN DER DEUTSCHEN OKKUPATIONSZEIT)

Zusammenfassung

Die Sammelstelle für die Geschichte in Riga oder die sog. “Lettische Sammelstelle für die Geschichte” war vom März 1942 (erlaubt am 28. Februar) bis zum Herbst 1944 tätig – an der Stelle des von der NS-Verwaltung geschlossenen Lettischen Historischen Instituts. Die Sammelstelle hatte andere Unterstellung als das Institut: das letzte war der Lettischen Universität untergeordnet, die Sammelstelle aber – dem Staatsarchiv in Riga. Die Unterstellung dem Archiv war sehr formell, sicherte aber der deutschen Verwaltung in mehreren Ebenen

(Generalkommissar in Lettland, Reichskommissar in Ostland, deutsche Archivverwaltung, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg) direkte Kontrolle und den Einfluß auf die Tätigkeit der lettischen Historiker während der Okkupationszeit. Die Sammelstelle bekam "fachliche Weisungen" von den Bevollmächtigten des Generalkommissars (Karl von Stritzky und Kurt Dülfer) und administrative Richtlinien – von der sog. lettischen Selbstverwaltung (Generaldirektion, untergestellt der deutschen Zivilverwaltung), die, z.B., finanziellen Angelegenheiten der Einrichtung kontrollierte.

Die Mitarbeiter der Sammelstelle waren nur lettische Wissenschaftler (zusammengenommen sechs). Der Leiter war einer der führenden Historiker Lettlands in dieser Zeit und der Vizedirektor des aufgelösten Instituts – Arveds Švābe, was die scheinbare Kontinuität der lettischen Erforschungen zeigen sollte und die notwendige Loyalität der lettischen Gesellschaft (bzw. anderen Historiker) bringen konnte.

Die Mitarbeiter der Sammelstelle waren mit zwei Hauptaufgaben beauftragt. Die Erste Aufgabe war die Zusammenstellung von der Bibliographie (Kartei) über die Geschichte des Landes (Lettlands). Mit der Zeit erweiterten sich die Aufgaben geografisch und befassten auch andere Territorien des "Ostlandes". Die zweite Aufgabe war die Erforschung der sowjetischen Zeit (1940–1941) in Lettland. Diese Aufträge wurden von der deutschen Verwaltung als "wissenschaftliche Forschungen für kriegswichtige Zwecke" anerkannt, wodurch die Sammelstelle alle ihren wissenschaftlichen Mitarbeiter bis zum Kriegsende behalten konnte.

Die lettischen Historiker arbeiteten auch an den historischen Themen, was aber sie nur "nebenberuflich" leisten konnten. Ebenso hat die Sammelstelle auch andere kleinere Arbeiten geleistet, die teilweise schon von dem Lettischen Historischen Institut aufgenommen wurden. z.B., die Mitarbeiter sammelten historische Quellen ein, die dem Staatsarchiv in Riga übergeben wurden, oder – sie kümmerten sich um die Verbreitungserlaubnis (bzw. die "Legalisierung") für einige von den Institutsleuten im Jahre 1941 gedruckten Quellenpublikationen.

Die genaue Zeit der Auflösung der Sammelstelle kann man nicht bestimmen, da die Mitarbeiter auch nach dem Abzug der deutschen Truppen aus Lettland tätig waren, z.B., bei der Sicherung der wissenschaftlichen Bibliothek der Sammelstelle bzw. des Instituts. Im Dezember 1944 erneute die neue Besatzungsmacht (die sowjetische) das Lettische Historische Institut.